

Kirkebrud og Nyordning i Reformationstiden.

Brudstykker.

Ved **Holger Fr. Rørdam.**

Hver Gang kirkehistoriske Studier eller Overvejelser fører os tilbage til det Tidspunkt, som vi i udmærket Betydning plejer at kalde »Reformationen«, saa melder det Spørgsmaal sig: Kunde dette sørgelige Kirkebrud ikke være undgaaet? Der var jo dog saa meget, der gik i Stykker ved den Lejlighed, som maaske kunde have fortjent en bedre Skæbne! Men efter at alt for og imod, saa vidt muligt, er overvejet, kommer vi dog til det Resultat, at det Kirkebrud, der skete i det 16. Aarhundrede, var en historisk Nødvendighed. Der maatte foregaa en alvorlig og gennemgribende Reformation »paa Hoved og Lemmer«, i Lære og Levned, hvis Hedenskabet ikke skulde vende tilbage, om end i en ny Skikkelse. Om Bruddet kunde være foregaaet paa en anden og lempeligere Maade, er et aabent Spørgsmaal.

Holberg har i sin Tid i Indledningen til sin Kirkehistorie drøftet Spørgsmaalet med et saa klart historisk Blik for hele Stillingen paa Reformationens Tid, at hans Bevisførelse (meddelt i Kh. Saml. 3. R. VI. 232 ff.) fortjener at læses af enhver, der ønsker at fælde en upartisk Dom om Berettigelsen af Luthers Optræden mod saa meget, der havde Aarhundreders Hævd¹). Luther gik ikke letsindig til

¹) Se ogsaa Rudelbach, Das historische Recht der Reformation (Zeitschrift für die gesammte Lutherische Theologie u. Kirche, 1849, S. 406 ff.). Rørdam, Reformationens hist. Berettigelse med særligt Hensyn til Danmark (Kh. Sml. 4. R. IV, 133–46).

Værks. Han erkendte tilfulde, hvad vi skyldte den gamle Kirke, som det fremgaar af følgende Ord:

»So viel muss man einräumen, das wahr ist: im Papstthum ist Gottes Wort, Apostelamt, und wir haben die heilige Schrift, Taufe, Sacrament und Predigstuhl von ihnen bekommen. Was wüsten wir sonst davon«¹⁾!

Men hin Tids Indehavere af den kirkelige Myndighed, Paver, Kardinaler, Biskopper, dem satte Luther i Sandhed ikke højt: »sie sind nicht Gottes, sondern des Teufels Apostel und Bischöfe«. Det var nu hans Dom, derfor blev han Reformator, og da mange dømte som han, maatte det nødvendig komme til et ulægeligt Brud.

1.

Indledning til Luther-Festen i Danmark 11. Nov. 1883.

Luthers Mindefest kalder vort Folk i Erindring den Kamp, som for nu halvfjerde Hundrede Aar siden førtes i vort Fædreland, en Kamp af saa indgribende Følger for Folkets aandelige Liv som ingen anden, siden den Tid Kristendommen fra Begyndelsen af sejrede over Hedenskabet. Et Tilbageblik paa de stridende Parter og paa Stridens Emne kan uden Tvivl gjøre Krav paa almindelig Opmærksomhed.

Enhver ny Tid fødes gennem Kamp. Enhver af de stridende Parter mener gjerne at have Retten helt paa sin Side; men for den upartiske Betragtning, der dog i Reglen først vil kunne indtræde, naar Kampraabet er forstummet og Krudtdampen henvejret, vil det maaske vise sig, at der er fejlet af begge, om end i ulige Grad. Troen paa en retfærdig Verdensstyrelse bringer os dog til at antage, at den, der bukkede under i Kampen, havde mindst af Livets Ret, eller at der har været den største Indsats af Kraft paa den Side, til hvilken Vægtskaalen tilsidst hældede. I Historien er Retten nemlig et Magtspørgsmaal, dog ikke saa meget et fysisk som et aandeligt. Lidelsens Krise er tve-

¹⁾ Luthers Schriften (Jena 1598) VII, 169 v.

tydig: den kan være en Dødens Forløber, men den kan ogsaa være en Gjennemgang til Sejr og Herlighed.

Reformationens Tid var en Kampens Tid. Meget Gammelt gik til Grunde — hvem tør vel paastaa, at det alt var forkasteligt? Meget Nyt fødtes — hvem vil nu sige, at det alt var priseligt? Og dog kunde vi aldrig ønske, at Skridtet skulde været ugjort, eller tænke paa at gjøre det tilbage. Men med Overbevisningens hele Sikkerhed paastaa vi, at det Ny i det Hele og Store var et Fremskridt — ikke blot paa Kulturens undertiden slibrige og farefulde Sti —, men et Fremskridt paa Aandens Kongevej til en sandere og dybere Tegnelse af Kristendommens gamle og dog evig unge Livsindhold.

Lad os da først fæste Blikket paa det gamle, som gennem Reformationens Kamp maatte vige Pladsen for ny Synsmaader og andre Livsformer end dem, som noget nær i et Aartusende havde været de raadende i den kristnede Verden. Den romerskkatholske Kirke var en Bygning opført tilsyneladende af et uforgængeligt Materiale. Saa stor en Klogskab, saa dybt et Indblik i det menneskelige Hjerte og endelig saa fast en Tro paa sin egen Mission træder her frem for vort Øje, at vi uvilkaarlig henrives til Beundring. Men strax ved Kapitolium er den tarpeiske Klippe. Det samme, som udgjør Katholicismens Styrke, er fra en anden Side set dens Svaghed. Kun altfor ofte blev Klogskaben en Snedighed, der ikke forsmaaede nogen Krogvej for at naa sit Maal; Kjendskabet til det menneskelige Hjerte benyttedes til at udfinde dets Skrøbeligheder for at lade disse tjene til egoistiske Formaals Fremme; og Troen paa den ene saliggjørende Kirkes Ufejlbarhed blev ofte en blind Forherligelse af noget, der havde en saare menneskelig Oprindelse. Idet et syndigt Menneske gjordes til Kristi Statholder paa Jorden, droges det allerhelligste ned i Relativitetens og Ufuldkommenhedens Sfære, samtidigt med at det relative gjordes til det absolute, idet afdøde Mennesker af hin selvgjorte Statholder gaves Rang og Titel som

Helgener og stilledes frem som Gjenstand for Adoration, som selv Engle maatte bæve tilbage for.

Hvem vil dog nu nægte den romersk-katholske Kirkes store Betydning som en Tugte- og Læremester paa Vejen fra Hedenskabets tøjlesløse Raahed eller forfinede Barbari til et kristeligt Kulturlivs ædlere og menneskeligere Livsformer! Hvilken Fylde af Kraft baade i Selvornægtelse og i en storslaaet udadgaaende Virksomhed har den ikke udfoldet! Hvor forstod den ikke at gaa ind i Folkenes hele Tankegang og at læmpe sig efter den Enfoldige — men ogsaa at benytte hans Enfoldighed til Opnaaelse af sit Formaal, Grundelsen af en Kirkestat, et verdsligt Gudsrige paa Jorden! Og dog er det kjendeligt, at dens Greb i Sjælene var slappet, inden Luther opløftede sin Røst. Kirke-magten havde paa mange Maader maattet gaa paa Akkord med den fremblomstrende Statsmagt; og i Folkenes Bevidsthed dæmrede en Følelse af, at med Hensyn til Kirken var alt ikke, som det skulde være; det svarede ikke til Paastanden om den Helligaands umiddelbare Ledelse. Kirkens Mænd dannede ved deres Liv og Levned ikke sjældent en saa skjærende Modsætning til det ophøjede Ideal, at selv den Blinde maatte begynde at faa Øjnene op. Paa de høje Pladser i Hierarkiet fandtes jævnlig den dybeste Fordærvelse. Luther var ikke den eneste, der i Rom blev helbredet for Overtroen paa Paven.

Medens Bevidstheden om mange af Romerkirkens dogmatiske Afbigelsers fra den bibelske Kristendom endnu kun var svagt udviklet eller ganske slumrede, var det navnlig saadanne Forhold, der greb ind i det daglige Liv, hvori Trangen til en Kirkeforbedring følte af den store Mængde. Tiggermunkenes Overhæng, Præsternes Pengebegjærlighed — »de sælge det hellige Sakramente i Sygdom og den sidste Nød, saa naar man ikke vil give i Skriftepenge en Ko eller Hest, ville de ikke uddele Sakramentet«, saaledes klagedes der — Bannets Anvendelse som Tvangsmiddel, ofte i Sager, der langt mere vare af verdslig end kirkelig

Natur, og Mislighederne ved Gejstlighedens tvungne Cølibat; det var, hvad hver Mand vidste Besked om, og det var Byrder, som Tusender sukkede under. Men først da det blev givet Luther at pege paa den gamle Kirkegrund og med Troens sejrlige Kraft at sprænge de Baand, hvormed Samvittighederne vare indspundne i et Væv af Menneskelærdomme, først da aabnedes Øjnene for saa meget Andet i Romerkirken, der ikke kunde staa Prøve overfor den hellige Skrifts Vidnesbyrd.

Det er en vanskelig Sag med retfærdig Haand at fordele Lys og Skygge i Billedet af Fortiden. Dog er det Historiens Opgave atter og atter at gjøre Forsøget. Hver Tid medbringer sine Forudsætninger ved Bedømmelsen. Mulig turde vor Tid — Religionsfrihedens Tidsalder — ikke have de ringeste Forudsætninger til en billig Bedømmelse af de Kampe, hvorigjennem de middelalderlige Tilstande afløstes af den nyere Tid.

Man møder undertiden en Betragtningssmaade, som, i ensidig Anskuelse af det gamle nordiske Hedenskabs vældige Kraftudvikling og ejendommelige, utøjlede Naturliv, mis-kjender Kirken, som om dens Grundelse paa vore Fædres Enemærker var et Tilbageskridt. Her er det samme Fejlsyn, som naaer en ensidig Romantik, i Beundring af Middelalderens stolte Kirkebygninger og stemningsfulde Dæmringslys, betragter Reformationen som et Affald fra Idealerne og som en tør og prosaisk Forstandsretnings Sejr over Fantasiens og Følelsens rige og fyldige Livsformer. Man glemmer, at ligesom Hedenskabet allerede for en stor Del havde mistet Troen paa sine Guder, inden Kristendommen fik fast Fod her i Norden, saaledes var den Tid, der gik nærmest forud for Reformationen, ingenlunde en saadan, der var præget af en levende Tro. Korstogenes og Riddertidens Begejstring havde for længst tabt sig og havde efterladt en sørgelig Slappelse. Idealerne vare blegnede, og Egoismen havde bredt sig som et frodigt Ukrudt og ompændte de forskellige Livsforhold. Stands-Interesserne væbnede Statens

Borgere imod hinanden. Kirkens Mænd vare ikke længer, hvad de i sin Tid havde været, begejstrede Missionærer og tro Sjølehyrder, men meget mere egenkærlige Hierarker og ublu Pengeudpressere. Rom gav Tonen an i den Henseende. Her var alt til Fals, og intet kunde opnaas, uden man stod med Skillingen i Haanden. Paven udpinte Bisperne ved de uhyre Summer, han afkrævede dem for sin Stadfæstelse af deres Værdighed, og Bisperne maatte saa se at faa Pengene ind ved Udpresninger af det dem undergivne Præsteskab, der saa atter søgte Erstatning hos Menighederne. Afladshandlerne gjorde med skamløs Frækhed Folkenes Synder i klingende Mønt, og Fyrsterne fandt deres Rægning ved at have en Nøgle til det Pengeskrin, som Folkenes Overtro fyldte. — Det var ikke en Protestant, men Romerkirkens ivrigste Forsvarer her til Lands, Lektor Povl Helgesen, der i sin bekjendte Krønike fra hin Tid med bitter Smerte udtaler sig om al den Ugudelighed og Usædelighed, som de pavelige Afladshandleres Hærtog gennem Landene gav Anledning til. Paven gav sig Mine af at prædike Korstog mod Tyrkerne; men ikke en Hvid af de store indsamlede Summer kom dog dette Formaal tilgode; »Tyrken blev aldrig mægtigere, end da man prædikede Korstog imod ham og til den Ende udplyndrede de kristne Riger og fyldte de pavelige Nepoters Lommer«.

Men fordi det var saaledes hen imod Reformationens Tid, og fordi Vildfarelsernes Mængde i Tidens Løb var ophobet til et »Læs af Løgn som Bjerg at skue«, derfor maa vi dog ikke glemme, hvad vi skylder Romerkirken: Ikke blot Kristendommens første Forkyndelse og Kirkens Grundlæggelse i vort Fædreland, men mangan god og priselig gudelig Skik og en fast Ordning af mange kirkelige Forhold, hvis Spor endnu kjendes. Og trods alle Vildfarelser og Menneske-Lærdomme var der dog saa meget levnet af Kirkens ægte Guld, at Religiositeten havde et fast Grundlag. Naar vi derfor ikke ved en nærgaaende romersk Propagandas lige saa dristige som uhjemlede Paa-

stande nødes til at fremdrage de store Misligheder, der gjorde Reformationen til en tvingende, en historisk Nødvendighed, saa gjøre vi det i Grunden nødig, og det er os en langt større Tilfredsstillelse at dvæle ved alt det Gode, der med Rette lader sig paavise ved den middelalderlige Kirke, end at udpege dens Skyggesider.

Og saa meget vi end ære Luthers og de andre Reformatorers Minde, saa kunne vi dog ikke fraskrive os Ret til at misbillige dette og hint i den Maade, hvorpaa Reformationen gennemførtes, og de Midler, som undertiden benyttedes, uden at vi derfor i nogen Maade rokkes i vor Anskuelse af Reformationens Nødvendighed og Berettigelse. Vi billige ingeniunde alle de Haansord, som Reformatorerne i Kampens Hede udslyngede mod deres Modstandere, men vi undskyldte dem dog, fordi vi skjønnede, at det, der drev dem frem ad, ikke var en Tragten efter Ære, Fordel eller Magt, men Kjærlighed til en Sandhed, der forekom dem saa soleklar, at de ikke kunde tilgive Modstanderne, at de lukkede Øjnene for den eller dog ikke kunde faa Øje paa den. Endnu mindre tiltaler os den verdslige Magts ofte haarde Fremfærd mod kirkelige Personer og Stiftelser; men vi glemme dog ikke, at den Fordringsfuldhed, hvormed Romerkirken havde indblandet sig i Statslivet, og at den Gridskhed, hvormed den havde kastet sig over Erhvervelsen af jordisk Gods, i mange Maader gjorde Anvendelsen af »heroiske Midler« fornøden, for at Herrens Ord kunde ske Fyldest: Giver Kejseren, hvad Kejserens er, og Gud, hvad Guds er.

Som det er vor Tro, at Kirkens Herre har havt sine vise Raad, da han tillod Romerkirken at brede sig og at omspænde den største Del af vor Verdensdel, og at han ogsaa i den har havt sine tro og ærlige Vidner, saaledes ere vi ikke mindre forvissede om, at Reformationen er en Guds Gjerning, hvor vi dog ikke maa give Gud Skylden for, hvad Mennesker kunne have syndet, naar de enten i blind Kampiver omstyrtede, hvad der mulig kunde have

fortjeut en skaansommere Behandling, eller blandede menneskelige Lidenskaber ind i Striden og saaledes bragte fremmed Ild paa Herrens Alter. Vi kunne dog aldrig nok-som takke for, at det er blevet vor Lod, at Lyset tændtes inden vore Landemærker, og at vort Folk udfriedes af Umyndighedens og Aandstrældommens Tilstand, hvorunder saa mange Folkeslag endnu befinde sig. Vi ville aldrig ophøre at ære Dr. Morten Luther, den Mand, som det blev givet »at sætte Lyset paa Lysestagen, at det kunne skinne for alle dem, der vare i Huset«. Og vi mindes med Tak de Mænd, som i vort Fædreland blev Forkyndere af det samme frigjørende og opbyggende Ord, som Luther først havde baaret frem, fordi han »ikke kunde andet,« og som siden har været til Velsignelse for utallige.

Det er det store ved Luther og det, hvorved han adskiller sig fra andre Revolutionsmænd, at hans Maal ikke var Omvæltningen eller Nedbrydelsen, men Opbyggelsen, og at han gjorde sin Gjerning i Kjærlighed til Mennesker og i en urokkelig Tro til det aabenbarede Guds Ord, som var fra Begyndelsen. Kan han end med nogen Ret kaldes radikal, for saa vidt som det var en saare indgribende Forandring i det bestaaende, som han førte Ordet for, saa var han det dog ikke i Ordets moderne Betydning. Baggrunden for ham var ikke et stort Nul, en Afgrund, hvori alt forsvinder, men en fortrøstningsfuld Tillid til Guds Ord, som vil ud ette det, som er Mennesker umuligt, det Ord, der bliver, hvor meget der end maa falde af det, som har Aarhundreders Hævd, det Ord, der kan give et syndigt Menneske Fred her og Salighed hisset.

Dog ingen kan bedre end Luther selv udtale, hvad dør var Grundtanken i hele hans Livsbetragtning. Den fremtræder formentlig klar og tilgængelig for enhver i følgende Slutning paa hans Prædiken paa 21. Søndag efter Trinitatis 1532 over Evangeliet om »den kongelige Tjener«, om hvem Johannes vidner: »Manden troede det Ord, som Jesus sagde til ham, og gik bort.« Denne Prædiken slutter

Luther nu med følgende Ord (efter F. L. Mynsters Oversættelse).

»Her ser du nu, hvad Troen egentlig er, naar du rettelig vil betegne og skildre den; nemlig intet andet, end at du holder for vist og sandt, hvad Kristus tilsiger dig. Saa væn dig nu ogsaa hertil, og lær først og fremmest, hvad Gud tilsiger dig i Daaben, og hvad Kristus tilsiger dig i sit Evangelium og i sin Nadvere; hold dig af ganske Hjerte til dette Tilsagn, og lad ikke andre Tanker (som ikke ville udeblive) føre dig vild og bortdrage dig fra denne Tro. Vi føle os alle nedsænkede i Synden og Døden, som uafsladelig lader sig mærke; og naar du nu ikke vil holde dig til Ordet, men lader det fare, og dømmer efter hvad du føler og erfarer, saa vil Synden føre dig i Angst og Fortvivlelse, og Døden rive dig bort med Magt.»

»Men hvad gjør en Kristen? Han bekjender sine Synder og véd, at Døden forstaar ham; men her vender han om, holder sig til Ordet, det bedste han kan, og siger: Kristus er død for mig, derfor er jeg frigjort fra mine Synder og kan ikke dø; hverken Døden eller Djævelen har Del i mig; thi Kristus har afgjort og betalt for mig, hvad jeg var skyldig. Dette er at tro rettelig; thi det er umuligt, at Ordet kan bedrage den, som forlader sig paa det.»

»Ja, siger du, men jeg ser intet af det, jeg skal tro, og jeg har endnu mindre noget deraf; jeg hører kun det Spørgsmaal: hvo véd, om det ogsaa er sandt? Svar: Hvad Ordet siger dig, det skal du tro; da bliver du visselig ikke bedraget. Tilsidst skal du se og faa Alt, hvad Ordet tilsiger dig. Gjør heri ligesom den kongelige Tjener. Han maatte ogsaa holde sig til Ordet. Han saa ikke, at det var blevet bedre med hans Søn; men da han havde Ordet, saa kom næste Dag hans Tjenere og bragte ham den gode og glædelige Tidende, at hans Søn var frisk og vel. Da han kom hjem, saa han det for sine Øjne; da behøvede han ikke længer at tro det.»

»Saaledes vil det ogsaa ske med os. Syndernes For-

ladelse og et evigt Liv have vi ikke, saa vi kunne tage og føle derpaa; thi om du endog idag har hørt Prædiken, begjæret Absolution og er gaaet til Guds Bord, saa er du dog, hvad din Person angaar, ligesom du var igaar; du føler ikke anderledes, men har endnu det gamle Kjød og Blod, ligesom tilforn. Men tag ikke Forargelse heraf; hold fast ved Ordet, som tilsiger dig Syndernes Forladelse og et evigt Liv; og gak bort med denne kongelige Tjener uden al Tvivl i dit Hjerte: saa skal visselig ogsaa Opfyldelsens Time komme; og ligesom du har troet paa Syndernes Forladelse og det evige Liv ved Kristus, saaledes skal du ogsaa i sin Tid finde det i det tilkommende Liv. Her have vi det kun i Ordet og Troen, hisset skulle vi have det i Gjerningen og Erfaringen.»

Det var denne Tro, som lyste for Luther paa hans ofte saa farefulde og vanskelige Bane, og det er den, som han har givet i Arv til den Menighed, som kaldes efter ham.

H. F. R.

(•Nutiden• 1883, Nr. 373).

2.

Pavedømmet kan ikke reformere sig selv.

Dette er nu Pavedømmets Ulykke, man kan gjerne sige dets Forbandelse, at det kan ikke reformere sig selv. Hvad der i Lære og Liv engang er fastslaaet af den enevældige Pave, det kan ikke ændres eller rettes mere. Den romerske Kirke kan i det hele ikke gjøre Omvendelse; den er, som den er; den maa fortsætte og bære sine Fejl, hvor stor en Rente der saa end summes op. Og dette hænger jo ligefrem sammen med Pavens overdrevne Magtfylde. Kirken kan rette paa alt det, som kun er Vedtægt, den har set gennem Fingre med, og den kan taale og overse meget i lange Tider; men hvad den en Gang gennem Pavens Mund har udtalt som Kirkelære og Kirkelov, det kan ikke ændres. Her er den romerske Kirke noget ganske enestaaende i Verden; den kan ikke vende om, thi den kan ikke fejle.

Vi kan ynke og begræde den, at den har gjort dette frygtelig skæbnesvangre Skridt. Alt i Verden kan ellers lære af Erfaring; men det kan Pavekirken ikke. Den levende Kristendom er jo netop en stadig Reformation efter ham, der er Forbilledet, og som ikke har fejlet. Men herfra har Pavekirken for alle Tider afskaaret sig selv; den maa bære Følgen af sine Fejl, thi den kan ikke rette dem.

Otto Møller.

(»Vægteren« 1889, S. 230—1).

3.

Reformationens velgørende Følger ogsaa for Katholikerne.

Aeterna gratissimaque memoria dignum omnino est caeptum sub auspiciis divinis à b. Luthero opus reformationis ecclesiasticae, ex quo non solum in protestantes, sed et in ipsos religioni pontificiae hodieque addictos ingentia beneficia et commoda redundarunt. Inter omnes constat, quam exorbitans tempore reformationis fuerit cleri pontificii dominatus, qui eo jam audaciae processerat, ut homines ratione praeditos et sancta revelatione instructos, utraque fere destituerint et tum principes, tum laicos subjecerint traditionibus suis et inventis, auctoritati et avaritiae clericali quidem faventissimis, sed verbo divino, sanae rationi et fidei, veritati, justitiae, saluti hominum spirituali, civili, sociali et domesticae è diametro contrariis. Quaeso, quam irrationalis, injusta et impia fuit nundinatio indulgentiarum, mercenaria illa et ad aliquot mille annos extensa remissio peccatorum tam commissorum quam committendorum, pretio exsoluto? quam frequens impostura religiosa à sacrificulis facta, auxilio et arte imaginum Sanctorum lachrymas fundentium, miraculorum artificiosorum et apparitionum spirituum et spectrorum ad extorquendos nummos et acquirendas divitias excogitata? quam inique prohibita, quin fere ipsis Cleris incognita lectio S. bibliorum? quam stupida ignorantia lingvarum, literarum, solidae eruditionis, historiae, philologiae, theologiae, doctrinae moralis et omnis

sanioris philosophiae? quam immensa Cleri jurisdictio et autoritas civilis sub tegumento spirituali? quam intolerabilis et ad fastigium vsque grassans in laicos et principes, in rationem et fidem, in actiones, possessiones et bona eorum, quin in ipsos communes sensus hominum, saevitia Papae et Cleri pontificii? Fac itaque opus reformationis religionis pontificiae nunquam exstitisse; fac, ante ducentos annos Lutherum et heroes reformationis ingenii et fortissimi animi integrae vitae scelerisque puros religioni pontificiae larvam non detraxisse, obicemque ponere coepisse sacro insultui, superstitioni, dolo et dominatui: nonne putas jam actum fore de humana ratione, fide et libertate hominum laicorum et ipsorum principum, qui jam tum ante ducentos annos sub jugo papali coacti sensim agere et credere coeperunt, quicquid ambitioni et avaritiae Cleri pontificii placuerat.

J. C. H. Dreyer.

(Notitia librorum manuscriptorum
Historiae Cimbricae, p. XLVII—VIII).

4.

Har Reformationen sin Kilde i Tro eller i Vantro?

SVARET paa dette Spørgsmaal vil jo lyde ganske forskelligt, eftersom det stilles til en romersk Katholik eller til en Protestant. Thi vel er det saa, at Reformatorerne rejste Tvivl om Rigtigheden af saa meget, der i Tidens Løb havde voxet sig mægtigt og stort indenfor den katholske Kirkeafdeling og ved pavelige Buller havde faaet Ufejlbarhedens Præg; men dog var det i Tro og ikke i Vantro, at Luther og hans Venner rejste deres skarpe Modsigelse mod Romerkirkens Lære og Praxis, der fik en saa gennemgribende Betydning ikke blot for Protestanterne, men ogsaa for Katholikerne selv. Vi indrømme, at der var urene Elementer, som undertiden gjorde fælles Sag med dem, der vilde bringe det rene Evangelium til Ære i Menigheden. Men vi paastaar dog, at Reformationens Tid var en Troens Tid, og at det ikke var Vantro, der prægede

Reformatorerne Forkyndelse, men en levende Tro paa det Evangelium, som Herren betroede sine Vidner at bære ud i al Verden. Ikke i Vantro skete det frygtelige Brud med Romerkirken — saa vilde det for mange Tider siden have været angret og sonet — men det skete i Tro til Guds i den hellige Skrift bevarede Ord, og i Tillid til den sunde Menneskeforstand, som jo ogsaa er en Guds Gave. Naar en Katholik endnu i vore Dage siger: »Jo mere en af Kirken forkyndt Sætning strider imod min Fornuft, med desto større Iver omfatter jeg den med min Tro«, saa minde vi om, at Luther, stillet overfor Kejser og Rige i Worms, uden Menneskefrygt erklærede, at han kun vilde vige for Vidnesbyrd af den hell. Skrift og klare Grunde.

Romerkirken er mirakelsyg¹⁾, og har derfor gennem Tiderne samlet sig et saadant Læs af foregivne Undere, at man ikke kan undre sig, om de i Tiden er dalede i Kurs. Mangfoldige af de gamle Mirakelberetninger er vel gaaede i Glemme; men Forraadet fornyes dog stadig af Overtroens rige Forraadskammer. Saa mange Helgener har Paven kreeret, at næppe ret mange, om ellers nogen, kan finde Rede paa dem alle. Men hvem bryder sig ogsaa nu om St. Brandanus ell. St. Ninianus og mangfoldige andre, som dog engang var højt i Ære! »Forgyldningen er gaaet af Sante Gertrud«, siger Ordsproget. Helgenbenene, hvormed der i sin Tid gik en livlig Handel i Svang, og hvis Udstilling var en Rigdomskilde for mangan en Kirke, dem er der næppe mere saa megen Rift om. Det er gaaet med Troen paa de muldne Bens Kraft, Jomfru Marias Mælk, S. Sigfreds Skjæg, og saa mange andre Kuriositeter, der i gamle Dage var ophobede i Kirker og Klostere, som det er gaaet med Spøgelsetroen, der daarlig har kunnet holde sig overfor Jernbanernes Piben, og det elektriske Lys. Men dermed skal det ikke være nægtet, at Menneskene ogsaa i vor Tid

¹⁾ Se Khist. Saml. 4. R. III, 433 ff. For Idé og Virkelighed 1873, S. 72 ff.

kan finde paa andre Former af Overtro, der ikke giver de gamle noget efter. Men det er dog ikke Reformationens Skyld. Snarere er det Fornydelse af gammelt Hedenskab, der »forvandler Guds Sandhed til Løgn og dyrker Skabningen over Skaberen« (Rom. 1, 25).

Nu til Dags er det meget vanskeligt at bryde med Papismen uden samtidig at falde i fuldstændig Vantro. I det 16. Aarh. var det anderledes. Da lod det sig gjøre at foretage Skridtet fra Overtro til Tro uden at lide Skade paa Sjælen. Luther havde en lykkelig Haand. Saa stærkt han end havde kæmpet mod Pavedømmets Vildfarelser, saa blev han dog aldrig Vantroens Apostel, men var alle Dage Troens uforfærdede Vidne. Naar Vantroen siden er trængt ind i den protestantiske Verden, da er den kommen fra det katholske Frankrig, hvor man i sin Tid druknede Reformationen i Blod.

5.

Povl Helgesens Brev til Borgmestere og Raad i Randers 1531.

Medens kun faa af den romerske Kirkes Repræsentanter her til Lands følte sig kaldede til at optage en skriftlig Forhandling om Stridspunkterne med de evangeliske Prædikanter, var der dog én, som baade følte Kald og havde Evne dertil. Det er Lektor Povl Helgesen, om hvem det vel kan siges, at han gjorde Gavn for ti. Da der næppe er Udsigt til, at Udgiven af hans Skrifter, som vort Selskab i sin Tid paabegyndte, for det første vil blive afsluttet, finder jeg det ikke upassende — i Henhold til Ordet: *audiatur et altera pars* — her at meddele det Brev, han den 6. April 1531 tilskrev Byøvrigheden i Randers i Anledning af et stærkt Angreb paa den katholske Messe, som de evangeliske Prædikanter der i Byen (Niels Christiernsen og Mads Lang¹) havde gjort paa denne Kirke-

¹) Se Kh. Sml. 2. R. II, 729—36. V, 559. 790—3. Niels Christiernsen er maaske identisk med den »Niels Skriver paa Clausholm«.

skik, støttede især af Borgmester Niels Hammer. Man havde ønsket, at Povl Helgesen, som opholdt sig i Aarhus, skulde komme til Randers for i en offentlig Disputats at drøfte Stridspunkterne med de evangeliske Prædikanter; men dertil havde han dog ikke Lyst, hvorfor han tilskrev Borgmester og Raad et Brev, der her skal meddeles, og som senere efterfulgtes af og optoges i hans Skrift »En kort og kristelig Undervisning paa det hemmelige Stykke i Messen, som kaldes Canon«¹⁾, der er en Bearbejdelse eller Oversættelse af et Skrift af en tysk Forfatter, Friderich Pleicfeld (Blancicampianus), og er ledsaget af ny Fortale eller Henvendelse i et ret flammende Sprog til Borgerskabet (ikke blot Mændene men ogsaa Kvinderne) i Randers, dateret Aarhus 18. Apr. 1531. Da der af denne sidste Fortale findes et større Brudstykke trykt hos Olivarius, *De vita et scriptis Pauli Eliæ* p. 124 ff., nøjes vi her med den første Skrivelse.

Den Omstændighed, at Lektor Povl paa en Tid, da Katholicismen endnu var den herskende Religion her i Landet, og da der synes at være tilbudt ham Lejde, og da Biskop Ove Bille desuden nok maatte være i Stand til at skaffe sin Protegé Sikkerhed — dog alligevel ikke trøstede sig til at mødes til en offentligt Forhandling med de af ham dybt foragtede evangeliske Prædikanter, som først for kort Tid siden havde begyndt deres Virksomhed i Randers, er et Vidnesbyrd blandt flere om en af de Mangler, den katholske Gejstlighed led af. Den var vant til at regere over Lægfolket, som uden Indvending skulde tro og gøre, hvad Præsterne sagde; men den manglede Evne til gennem det aandbaarne Ord at vinde Folkets Tilslutning. Men netop paa dette Punkt havde de evangeliske Prædikanter deres Styrke, derfor blev Sejren deres. De kødelige Vaaben forstod Hierarkiet herlig at bruge; men »Aandens Sværd,

der 1530 udgav »en aandelig Almanak« (Bruun, Aarsberetn. fra det kgl. Bibl. I, 413).

¹⁾ Se Bruun, Aarsberetn. fra det kgl. Bibl. II, 40 ff.

som er Guds Ord«, var rustet fast i Skeden. — Her altsaa Lektor Povls Brev¹⁾:

Fredt, Naade, Kierlighedt oc salighedt, aff Gudt vor Fader, oc hans søn vor herre Jesu Christo, ønscher broder Paulus Helie Borgemestere och Raadt till Randers ij Nørreiwthlandt.

Kiere wenner och brødre. Haffwer ieg formerckt aff Her Mawritz²⁾, mijn herre Bispens official, Huore ij ere thet saare begærendis, att ieg wille meg vmage til eder by paa nogle faa dage, oc mundelige forclare for eder almuge then vnderuiisning paa messen, som ieg snijmen forscreff till Borgemestere oc Raadt ij Kiøbenhaffn. Fordi hwn siwnis icke att være saa klarlige vnderschedett, att hwn kandt giøre then menige mandt fyllist. Och thet begære ij helst fordi att ieg er then mandt, ther eder predicanter wille gierne være till ordtz. Nar the meene att huar ieg vore eentiid forpucked oc sckamfutet mett skendtz ordt, tha haffde the strax ende paa saghen oc then gantsche handel, ligerwiiss som Cristendoms tro oc lerdom haffde bestandt aff meg, oc icke ieg aff thenom. Saa haffwer ieg meg forspott hoess samme Her Mawritz, hwem ther schulde være dommere emellom meg oc samme eder predicanter. Fordi ieg vell viiste att scrift oc sckiell kwnne icke ther gaa ij rette: Nar ieg holder eder møgett viisere, end ij torde dømme paa then sag, som henger nu ij trette vdi then menige Christendom, om retsindig tro oc lerdom, oc gamble for-dømde Kietterij. Tha vill handt giøre meg viiss, att eder Borgemester Niels Hammer torde vell dømme oss emellom, och ther offuer giffue sijn dom bescreffuen. Men nar the endt tha nogett fattis, tha forspør ieg meg framdeles, hwadt forwaring meg giøris kand, att alle Christne land oc stæder schwle lade seg nøije met Niels Hammers bescreffne dom,

¹⁾ Den første Del af dette Brev findes allerede i Udtog meddelt i min Faders, Dr. H. Chr. Rørdams, Skrift, »Den evang. Christendoms Indførelse i Danmark« (1836, S. 119 ff.).

²⁾ Movrits Mortensen (s. Kh. Sml. 2. R. II, 755).

ther till giffwer her Mawritz meg inghen swar. Och nar ieg scall tha ther vdi forwiide meg, om ieg scall gaa ij rette for vden skwdtzmaall. Tha giffwer ieg eder til kiende, att ther som ij haffwe saadan borghen och besegling vdi eder by, meg till foruaring, att Niels Hammers dom scall aldhrig ryggis och driffuis, tha will ieg gierne komme till eder, dog beleydett, att meg scall icke andett wederfaris endt rett oc sckiell. Men fordi ieg befræckter, att ij kwnne meg icke forware mett saadan borghen oc besegling, tha raader ieg eder, att ij giffue eder hiid till Aarss mett samme eder predicanter, oc tha will ieg gierne wære thenom till ordtz wdi mijn Herre Bispens nærwærelse, mett saadanne willkaar, Att the vele lade scriftelige optegne theris tilltall och mijne gienswar, oc mijne tilltall oc theris gienswar, till att føre framdels ij rette for the dommere, som all werden scall lade seg nøge mett. Och hwar som ij thet icke wele, tha tilholder edre predicanter, att the forsende hiidt till Aarss paa scrift all then bewiisning ther thenom trenger till att saa handle emodt then hellige messe, som the nu giøre, tha vil ieg sette wor bewiisning hoess theris, oc lade saa thenom bode tillsammen gaa ij rette for alle wuildige dommere. Men hwess the thet icke vele, tha tillsiger ieg eder paa tro oc loffwe, om Gudt will spare meg liffwett paa noger stwndt, tha vill ieg selff tilltage meg then wmage, oc bescriffwe bode theris bewiisning oc then hellige kirckis, oc lade thenom bode komme for hwermandtz øhgen. Kwnde theris bewiisning (ther ieg forstaar iw saa vell aff Luthers bøger, som anthen Niels Hammer eller edre predicanter) giøre Christendommen fyllist, Luthers hob haffde lenge siden wæridt møgett større, endt han nw er. Oc helst fordi att hans gantsche handell er hwercken beswaaridt mett strenghed eller fortackt med diwbhedt. Fordi nar som ij sette offwer een siide Messedrab oc klerckehadt, thet som siiden bliffwer igien, er icke andet endt kiødt och flesck, søffn och faffntag, spott oc skendtzill, leckerhedt och gode dage. Hwess the dess emellom tale

noghett gott om Christen kierlighedt, om troen oc gode gierninger, thet er Christendoms gamble lerdom, som ij schule mett Gutz hielp faa snarlige att høre. Thenne scrifft oc vnderuiisning som nu sagt er, om ij huercken vele komme eller forsende predicanternis beuiisning, schwle ij eder formode mett thet snariste. Vnder dess raader ieg eder, att ij ingelwnde foriage then hellige messe aff eder by, for endt hwn haffwer fanget dom for seg. Lader hende nyde thet samme sckiell, som ethers byes hiwrde haffwer hoess eder. Hwn kand saa snartt faa the forsuar oc talssmend mett tiiden, ther Niels Hammer scall icke well kwnne tale mett. Oc scall tha neppelige wordhe eder hemel till thet som nu vchristelige handlis vdi eder by. Ere ij vittige oc kloge, som ieg wedt att manghe af eder ere, tha tencker paa effterkomme. Oc scall thet være een salighedtz tro som nu henger ij trette, effter thi henne bør altid att være frij, tha maa ther ingen nødis till eders tro, oc icke heller nogen trengis fra vor tro. Then wnderwiisning ij haffwe nw hørtt paa messen, er icke vdscreffwen vdi ander mening, end att handelen schulde komme for øgen oc ørne oc siiden framelis ij rette. Oc fordi schwle ij her effter faa nogett andett att høre. Oc tha scall eder møgett blottis aff edre predicanter schalckhedt, ther ij haffwe endt nw icke formerckt, Oc ij hwore wiis Niels Hammer berømmer seg att være, tha scall ieg riide ij gaarde till hanwm mett een besynderlig vnderwiisning, ther sagde meg fordi være een Kiettere, att ieg scriffuer ij mijn vnderwiisning hwore Dieffwelin pleier icke endt heller altdt att liwge, endt sije Kiettere. Handt er then Kempe meg læster well att figte mett, oc helst om scrifften, dog ther staar icke stoer seijer att wijnde hoess hanwm. Och tha schwle ij formercke, hworedan hans dom schwlde være ij then store oc drabelige handell, nar hans forstandt er icke større wdhi eett liidet støcke lerdom. Besinder fordi gode mendt, hwadt ij giøre och handle ij thenne tiidt. Fordhi ij haffwe icke meg att trette mett, icke heller Bisper oc Prester, som nw ere

till. Men Jesum Christum Gutz søn, oc then hellige scrifft, Apostele oc Martyres, hellige Bisper oc Prester, som wæridt haffue for ix. x. xi. xij. xij. oc xiiij. c. aar, mett then menige Christen man, som leffde ij theris tiid wdi stoer hellighedt. Thenom haffwer Niels Hammer oc edre predicanter att giøre mett, oc icke mett meg. Nar the ere drefne fra Himmerigis glede oc salighedt, ther the nw besidde, fra ierteghen oc hellighedt, fra scrifft oc sckiell, fra heder oc ære, fra sindt oc redelighedt, tha driffuis ieg mett. Aff thenom er ieg bestandig oc icke the aff meg. Then ewige Gudt fordi giffue eder saa sandelige gode raadt ij sindt oc bryst, som ij haffwe thenom saare vel behoff. Fordi der gaas icke nu effter eders liff oc gotz, eller anden timelig velferd. Men effter siell oc salighedt, ther haffwe Gudt fast meer bekaast end att the schwilde saa ijelde forsettis oc forsømmis som nu sckeer mett mange hoess eder. Jesu Christi fred oc naade være mett eder altid oc euinelige: Ex Arhusia, anno dñi. Mdxxxi. In cena dñi.

Broder *Paulus Helie* eder ydmiuge oc tro tienere.

6.

Johan Wulf, Provst i Haderslev.

Naar man ser, hvorledes Reformationen som en Løbeild i forholdsvis kort Tid udbredte sig over Landet, og at Folket vendte sig fra den Kirke, som det i Aarhundreder, tilsyneladende med fuld Tilslutning, havde tilhørt, saa rejser uvilkaarlig det Spørgsmaal sig: Hvad var dog Grunden? Utvivlsomt var der flere Grunde, der ved deres forenede Vægt havde fremkaldt den Uvillie mod den gamle Kirke, der afgav en gunstig Jordbund for Reformatorenes Prædiken. I det foregaaende (S. 126 ff.) er allerede nævnt nogle saadanne Grunde til Folkets Misfornøjelse; men der var utvivlsomt flere, og deriblandt ikke mindst Simoniet, det skandaløse Kjøb og Salg af Præsteembeder, der udgik fra Kurien i Rom og derfra forplantede sig til Landskirkerne. Povel Helgesen begyndte sin litterære Virksomhed

med Udgivelse af en desværre nu tabt Tale »de Simoniaca pravitate«¹⁾, har bevaret en gammel Klage: om hvilken han siger, at den »desværre er altfor sand«. Den begynder med følgende Strofer:

Rhoma tacet, simonia placet, decreta silescunt,
 Deposuit claves Petrus et arma tenet,
 Sedis apostolicæ majestas æris amore
 Fallitur, et leges dictat in orbe novas.

Sedes avaritiæ venalis curia Rhomæ,
 Jura paternitatis vertit in arma necis,
 Percutit, interimit et non venalia vendit,
 Ergo domus Petri non erit archa Dei²⁾.

For nylig er der fremdraget en Række Breve, vexlede mellem høje katholske Gejstlige fra hin Tid³⁾. Gjennemlæser man disse Breve, saa forbauses man ved at se, hvor ofte de drejer sig om Erhvervelse af Præbender eller om »at rive gejstlige Beneficier til sig, ligesom Gribbe styrte sig over Lig«, som en dansk, katholsksindet Adelsmand, der c. 1524 studerede i Rom udtrykte sig, da han i et Brev til Hjemmet fortalte om sine Erfaringer fra »den hellige Stad«⁴⁾.

Det fra Rom givne slette Exempel blev med Begærlighed grebet af de verdslige Regeringer rundt om i Landene, der benyttede Kronens Patronatskald og andre gejstlige Forleninger som Lønning af Personer knyttede til Hofferne. Hvorledes Præsteembederne under slige Forhold blev betjente, hører man intet om.

Prælaterne og Kannikerne ved Domkirkerne gik i det samme Spor og tilrev sig Præstekald, som de ikke selv kunde eller vilde betjene. Fra Aarhus Stift klagedes der saaledes af Bønderne over, at der var det Herred, hvor

¹⁾ Bruun, Aarsberetn. fra det kgl. Bibliothek I, 253—4.

²⁾ Rørdam, Hist. Kildeskrifter I, 126.

³⁾ Brieger, Zeitschrift für Kirchenhist. XVI, XVIII og flg. Bind.

⁴⁾ Danske Mag. 5 R. I, 229.

der var 14 ell. 16 Sogne, men kun 2 eller 3 Sognepræster i et helt Herred, og at der kun blev prædiket hver 3die ell. 4de Søndag, fordi Domherrerne i Aarhus havde tilegnet sig Præstekaldenes Indtægter¹⁾).

Et af de mærkeligste Exempler paa, hvad en enkelt Embedsjæger kunde rive til sig ved Ophobning af gejstlige Beneficier, er den i Overskriften nævnte Johan Wulf. Men han var rigtignok ogsaa ualmindelig vel bevandret i den romerske Kuries hemmelige Gange. Udbyttet i Form af gejstlige Forleninger kan med Føje kaldes storartet. Havde vi ikke endnu den lange Række pavelige »Provisioner» m. m. i Behold, vilde næppe nogen tro, at det, selv i Romerkirkens dybe Forfaldstid, var muligt at ophobe saa mange kirkelige Embeder paa én Haand. At Joh. Wulf ogsaa har drevet en livlig Handel med dem, under Form af Salg eller Afstaaelser mod Pension, fremgaar af de opbevarede pavelige Dispensationer. I øvrigt var han jo langt fra den eneste, der her til Lands drev Embedsjagten som Haandværk. Dr. Johs. Lindbæk har i sin Disputats, »Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans» (Kbh. 1907) samlet en lang Række Exempler paa denne skamløse Færd, der dreves af pavelige Kurialer og andre gejstlige, der havde skaffet sig Adgang til de mægtige i Rom, fra hvilken Kilde hele det Uvæsen udgik, der som en Pestsmitte bredte sig over Landene og i Forbindelse med Afladshandelen²⁾ var godt paa Veje til at lægge alt sundt Kirkeliv øde, hvis Reformationen ikke var kommen som en velgørende Storm og havde fejtet baade Afladshandlerne og Embedsjægerne til Side. — Nogle nærmere

¹⁾ Hist. Tidsskr. 4 R. V, 292.

²⁾ Om denne for det sædelig Liv saa ødelæggende Handel henvises dels til min Afhandling om Kardinal Raimond Perault (ital. Peraudi) i Kirkekal. for Slesvig Stift II, dels til Allen, De nord. Rigers Historie, og navnlig til Lindbæks anf. Skr., der (S. 133) slutter med de Ord, at denne Handel »vakte en stærk og stigende Uvilje mod sig, en Uvilje, der mere end nogen andet har bidraget til at fremme Reformationen».

Oplysninger om den Mand, som her til Lands vistnok var »Champion« i dette fordærlige Kapløb om Præsteembeder, skal her meddeles¹⁾.

Johan Wulf, der i danske Kilder ofte kaldes Hans Ulf, og i latinske undertiden Johannes Lupus, maa ikke som jevnlig er sket, forvexles med den samtidige Kannik i Lund af Navnet Hans (Jacobsen) Ulf fra Malmø († 1541) der gjorde sig bemærket som ivrig Katholik under de religiøse Stridigheder i Skaane²⁾. Den Mand, der her sysselsætter os, var født 1470 og angives som oftest som stammende fra »Bremen Stift«, maaske den Del af Stiftet, som laa i Holsten. Undertiden betegnes han dog som Klerk af Slesvig Stift. Han kom i Tiden til at spille en mærkelig Rolle her i Landet. Sikkert havde han allerede oplevet meget, som vi ikke kjende nærmere til³⁾, da han 1497 som »Præst i Slesvig Stift«, fik pavelig Bevilling paa ikke at lade sig »promovere« (ordinere?) i de første to Aar. Stundom nævnes han »Magister«. Han var tidlig kommen i intim Forbindelse med Kurien i Rom, og forstod med Snildhed at benytte sig deraf til sin egen Fordel. 1500 fik han Præstekaldet i Halk ved Haderslev og siden Vikariater (tildels med tilhørende Landsbykirker) mængstedes, f. Ex. i Kjøbenhavn⁴⁾ og Aarhus, samt Kanonikater i Slesvig og Haderslev tillige med Provstiet i Barvith (Barre, Bjert) Sysse i Nordslesvig.

¹⁾ Som Kilder er benyttet i Hvitfeldt, S. 1086, samt de i D. biogr. Lex. XIX, 236 anførte Henvisninger, hvortil endnu kunde føjes flere. Særlig er de Uddrag af Pavebreve, som Hr. Dr. Joh. Lindbæk har været saa venlig at forsyne mig med, komme mig til Nytte (S. ndf. S. 148 flg.).

²⁾ Dansk biogr. Lex. XVIII, 12. Af Kh. Sml. 4. R. VI, 372 Not. ses, at Sammenblandingen af de to Personer allerede meget tidlig har fundet Sted, og jeg har heller ikke selv altid tilstrækkelig gjort Skel imellem dem.

³⁾ Se dog Acta Pontificum Danica Nr. 2932 og 3272.

⁴⁾ Rørdam, Kbhvns Kirker og Klost. Till. S. 143. Se forøvrigt Udtogene af Pavebreve nedenfor S. 148 flg.

Da hans Forretningsdygtighed havde skaffet ham Ansettelse som Sekretær i Kong Hans's Kancelli, blev han 1512 udvalgt til, som Kongens »legatus et nuncius«, at varetage sin Herres Tarv ved Laterankonciliet i Rom, med den særlige Opgave at forebringe Kongens Besværinger over Biskop Jens Andersen (Beldenak) i Odense, og drive paa, at det lovede »Jubelaar og Aflad« maatte finde Sted, for at Kongen kunde faa sin Del af Udbyttet af Afladshandelen¹⁾.

Sit Ophold i Pavestaden, der varede til ind i Aaret 1513, benyttede Joh. Wulf med Held til ogsaa at fremme sine egne Interesser, idet han erhvervede Ventebreve paa en Del gejstlige Beneficier i Holsten og Nordtyskland. Ogsaa i Kongeriget og Slesvig fik han i Tidens Løb mange saadanne, saasom et Kanonikat i Ribe og senere Domprovstiet smst.²⁾, Kantordømmet og et Kanonikat i Roskilde, et Kannikedømme i Aarhus, Provstierne Mors og Hundslund, samt en Række Præsteembeder, Højby og Nykjøbing i Ods Herred, Tostrup i Roskilde Stift, Sønderup i Viborg St., Farup ved Ribe, Ravsted og Vilstrup i Slesvig St. o. fl. ikke at tale om en Mængde Præstekald i Nord-Tyskland. De fleste af disse Præbender beholdt han dog sædvanlig kun saa længe, til han kunde faa dem afhændede mod en kontant Afstaaelses-Sum eller en aarlig Afgift.

Da den pavelige Legat Arcimbold kom her til Landet, gik Joh. Wulf ham til Haande baade ved Afladshandelen i Jylland og paa anden Maade³⁾. Det var vel en Løn for denne Bistand, at nævnte Legat 1517 forenede Barvith Syssel med Wulfs Kanonikat i Haderslev og ophøjede det

¹⁾ Aarsberetn. fra Geh.-Art. II, Till. S. 47—8.

²⁾ Udnævnelsen til sidstnævnte Prælatur synes dog ikke at være bleven til noget, da den hidtilværende Besidder ikke var død (se ndf. S. 150). Men dette Kapløb om formentlig ledige Præbender hører med til hin Tids Embedsjagt.

³⁾ Rørdam, Hist. Kildeskrifter, 2. R. II, 496. Lindbæk og Stemann, De danske Helligaandsklostre, S. 207.

til et Prælatur («Haderslev Provsti»¹⁾). Senere da Arcimbold var falden i Unaade hos Christian II, benyttede Kongen Wulf til at forfølge ham i Tydskland, dog uden Resultat²⁾, vistnok fordi Wulf var alt for klog til at forgribe sig paa en Mand, der stod højt ved Pavehoffet. Nu rejste Kongens Vrede sig imidlertid imod Wulf, der under disse Forhold sluttede sig til sin egentlige Landsherre, Hertug Frederik af Holsten, for at finde Værn hos ham³⁾. Da denne 1523 med sin Hær trængte ind i Nørrejylland for at bemægtige sig den danske Trone, gik Wulf ham strax til Haande ved bl. a. i Nordslesvig at indkræve Skat af Ribe Stifts gejstlige Gods til Lønning af Tropperne.

Den nogle Aar derefter frembrydende kirkelige Reformation kunde ikke være efter Joh. Wulfs Hoved, da hans begunstigede Stilling væsentlig var betinget af hans nøje Forhold til den romerske Kurie. Dog kom han paa en Maade selv til at bidrage til Romerkirkens Svækkelse her i Landet, da han 1530 som «Protonotarius apostolicus principalis» forkyndte den pavelige Bansættelse over Biskop Jørgen Friis i Viborg, i Anledning af en Strid, denne havde med en anden Prælat. Det er vistnok sidste Gang Banstraalen har ramt en dansk Mand. Men hvilken Skæbnens Ironi! Paven bansætter en katholsk Biskop paa en Tid, da denne var trængt til det yderste ved Lutheranernes stærke Fremgang i Viborg By og Stift. Det maa have været en udsøgt Fornøjelse for disse, at se Pavens Banbulle mod deres bitre Modstander opslaaet paa Kirkedørene i Viborg, og «Provsten i Haderslev», som Joh. Wulf sædvanlig kaldtes, som Redskab for denne Eksekution⁴⁾. Vi veed ikke, om det var en Nemesis, naar Rygtet snart efter slog J. Wulf ihjel, saa Kong Frederik I 10 Nov. 1530 fra Gottorp skrev

¹⁾ Aarsberetn. fra Geh.-Ark. II. T. 53 ff.

²⁾ Allen, De tre nord. Rigers Hist. III, 1, 78.

³⁾ Allen, a. Skr. III, 2, 312. Seidelin, Dipl. Flensb. II, 178. Aarsberetn. fra Geh.-Ark. II. T. 56 ff.

⁴⁾ Khist. Saml. 3 R. IV, 518.

til Biskoppen i Ribe, at da det var ham bekjendt, at den ærværdige Hr. Joh. Wulf »havde betalt Naturen den sidste Tribut«, ved den 8. November at lægge sig til at dø, saa overdrog Kongen sin og Dronningens højt betroede Rentemester, Engel Lantwer, det saaledes ledige Præbende i Ribe. Wulf var rigtignok død i den Paven forbeholdte Maaned (mensis apostolicus); men Kongen mente dog, at han nok kunde komme overens om den Sag med »det hellige apostoliske Sæde«¹⁾. Det maa have været en flov Situation for Engel Lantwer, der selv overbragte Kongens Brev, ved Ankomsten til Ribe at erfare, at Wulf ingenlunde havde i Sinde at afstaa sit Præbende, det skulde da være, at Rentemesteren vilde betale det godt. Thi paa den Slags Handler forstod Provsten i Haderslev sig.

Joh. Wulf havde forøvrigt selv ved en tidligere Lejlighed været Udbreder af et endnu mere opsigtvækkende Rygte. I et Brev af 6. Dec. 1525 skriver nemlig en Prælat i Lybek: »Nys modtog jeg et Brev fra Joh. Wulf (Lupus), Provst i Haderslev, om at Jyderne har gjort Oprør, fordi de ikke har kunnet opnaa Retfærdighed, men undertrykkedes, hvorfor de har forlangt Christian II tilbage som Konge. Biskoppen af Børglum og Mogens Gjõe er bleven dræbte. Viborgerne har fordrevet deres Biskop, fordi de er Lutheranere«²⁾. Det var ganske vist urolige Tider; men slet saa galt, som Rygtet fortalte, gik det dog ikke til, da hverken Bispen af Børglum (Stygge Krumpen) eller Mogens Gjõe havde maattet lade deres Liv. Forbitrelsen mod den sidste stammede formodentlig fra Folkets Mangel paa Forstaaelse af den skarpe Vending, han i politisk Henseende havde gjort, da han fra at være Christian II's blev Frederiks I's højt betroede Mand, hvad navnlig havde vist sig under Kjøbenhavns Belejring 1523.

¹⁾ Münter, Dansk Reform. Hist. II, 722—3. Münter har i sin Overskrift over Brevet sagt, at der var stilet til Biskoppen i Viborg Men selve Brevet modbeviser dette.

²⁾ Quellensammlung der Schlesw.-Holst.-Lauenb. Gesellschaft für vaterländ. Geschichte II, 113.

Da Nordslesvig ved Hertug Christians Virksomhed 1526 og flg. Aar ganske var hjemfaldent til Reformationen, mistede Joh. Wulf Kirkeregimentet i Barvith Syssel¹⁾ og trak sig, som det synes, tilbage til sine Præbender i Lybek og Pløen, men Hertugen lod ham dog beholde Pladsen i Haderslev Kollegiat-Kapitel baade paa den Tid og lige til hans Død — maaske i Erindring om, hvorledes han havde hjulpet til, at Frederik I kom paa Tronen. Hans Indkomster af Haderslev Provsti var vel nok betydelig formindskede; men heldigvis for ham savnede han ikke andre Resourcer. Under Grevefejden ses han at have udfoldet en ikke ringe Iver for i Lybek og Holsten at bevare, hvad der kunde reddes fra den gamle Kirkes Skibbrud²⁾. Han døde 30. Juni 1541 (ell. mulig i det flg. Aar). En Del af sine rige Midler testamenterede han til de 4 Herreklostere i Holsten, Reinfeld, Segeberg, Bordsesholm og Arensböck, noget nær de sidste Steder indenfor Rigets Grænser, hvor den gamle Kirkeskik endnu tildels holdtes i Hævd.

Joh. Wulfs Historie afgiver et mærkeligt Vidnesbyrd om, i hvilken Grad den katholske Kirke i Tiden var bleven ethniseret, saa Penge var blevet Hovedmaalet for den høje Gejstligheds Stræben. Paa en Maade var det i god Overensstemmelse med hele Systemet; thi naar man ikke mere selv kunde nyde Frugten, kunde man jo testamentere Pengene til Kirker og Klostere og saaledes sikre sig ikke blot en varig »Aartid« eller Ihukommelse i Kirkebønnerne, men ogsaa en hurtigere Expedition gennem Skærsilden.

Nogle Udtog af Pavebreve (1497—1521) i Vaticanet vedrørende Joh. Wulf³⁾.

1497 ²²/3. Joh. Wulf (Lupus), Præst i Slesvig Stift, faar pavelig Dispensation ad biennum til ikke at lade sig promovere.

¹⁾ Ny Kh. Sml. II, 268.

²⁾ Zeitschrift f. d. Geschichte der Herzogthümer IX, 99 ff.

³⁾ Meddelt af Dr. phil. J. Lindbæk, med Antydning om, at der i senere Pavebreve maaske ogsaa vil findes Bidrag til Joh. Wulfs Historie.

- 1500 ²⁶/₃. J. W. clericus Bremensis faar Alko (Halk) Kirke i Slesvig St.
- 1505 ⁶/₈. J. W. ansøger om et Vikariat i Aarhus, som han var provideret med af en Legat, der var „sendt til disse Egne“. Faar ny (pavelig) Provision paa Vikariatet, hvortil Kapitlet havde Patronatsret, og faar Jus non residendi.
- ⁸/₈. Faar Ret til at forene et andet Embede med Halk Kirke.
- 1506 ⁶/₅. Kannik i Haderslev. Var i Rom, „præsens im curia“. Fik flere pavelige Bevillinger, deriblandt Ret til at bo, hvor han vilde („jus ubilibet residendi“).
- ²⁹/₅. Faar Tilladelse til at bytte et Vikariat, han havde i Slesvig, med et Kanonikat smst., som Petrus Wolkow besad.
- ¹⁵/₇. Afstaar Ravsted Kirke i Slesvig Stift til en tysk Kurial, Sebastianus de Plate, mod Pension paa 6 Rhingylden.
- 1508 ³/₄. J. W. stilles lige med andre „familiares“ (til Pavehoffet knyttede Personer).
- 1510 ¹²/₅. Faar Kanonikat i Slesvig. Er Præst i Halk.
- 1511 ¹⁵/₈. Afstaar et Vikariat i Slesvig.
- ¹¹/₈. Faar et Vikariat i Ribe, ledigt ved Lambert Sterks Død. Dette gives næste Dag til Joh. Schuldorp af Bremen Stift, familiaris hos Vicekansler Kardinal Sixtus, tit. S. Petri ad vincula. Den tilhørende Kirke er Farup, hvis „fructus“ er 6 Mark Sølv aarlig.
- ⁶/₉. Faar Kanonikat i Ribe og en Sognekirke og Vikariat, ledige ved Lambert Sterks Død.
- 1512 ²⁰/₈. Er Kongens „Orator“ i Rom og faar Expectativer paa Beneficier i Slesvig og Holsten til Beløb af 200 Dukater i Guld. Bliver samme Dag Kantor i Roskilde Kapitel.
- ²/₉. Faar Mors Provsti og Kanonikater i Ribe og Aarhus mod Pension paa 10 Dukater. Faar samme Dag meget vidtgaaende nye Expectancer.
- ³/₉. Faar Kanonikat (major et capitularis præbenda) i Roskilde, ledigt ved Lage Urnes Forfremmelse til Biskop.
- ¹⁰/₉. Provideres med ovennævnte Embeder. Brevet er umaadeligt langt og udstedtes gratis.

- 1512 ²²/9. Anklage mod ham fra Haderslev Kapitel, at han og en anden Kannik havde tilvendt sig de hos Kapitlet opbevarede Afladspenge.
- ²³/9. Forpligter sig til at betale Annater af de forskellige (unævnte) Embeder, til et Beløb af 200 Dukater aarlig, der var ham reserverede i Stifterne Bremen, Ratzeburg, Lübeck, Schwerin og Slesvig¹). Var da Kannik i Ribe. — Expederede 1512 forskellige Sager i Rom for andre Danske.
- 1513 ⁶/1. Skal forlade Rom. Faar samme Ret til Expectancer som andre Curiales.
- ¹⁰/1. Ny Provision paa Kanonikat i Roskilde.
- ²⁵/4, ¹⁶/5, ²⁸/5. Breve paa forskellige tyske Præbender.
- ²⁶/11. Provideres med Kirken Heiligenstedt i Bremen Stift.
- ³⁰/11. Resignerer Kantoriet i Roskilde mod Pension paa 15 Dukater.
- 1514 ¹⁷/4. Faar Provstiet i Ribe, der er ledigt ved Joh. Reffs Død²) og er 12 Mark Sølv værd aarlig.
- ²¹/8. Opgiver sin Ret til Heiligenstedt Kirke.
- ¹⁹/10. Faar et Vikariat i Haderslev.
- 1515 ²/1. Kaldes subcollector papæ, oplader et Vikariat i Hamburg.
- ²³/7. Faar forskellige tyske Præbender.
- ⁸/11. Faar et Vikariat i Slesvig.
- 1516 ¹⁹/9. Er tilstede i Rom.
- 1519 ¹²/7. Provideres med Hundslund Provsti, S. Mariæ Kloster, Børglum Stift, som en vis Christianus Johannis urettelig havde tilegnet sig.
- ¹⁴/11. Faar Bevilling paa Afstaaelse af Tostorp Kirke, Roskilde Stift, til Joh. Andreæ, Præst i Tirsted, Odense Stift. Pension 20 Rhingylden. (Ny kh. Sml. VI, 571).
- ¹⁴/11. Faar Regres til et Kanonikat i Haderslev, hvorom han har været i Strid med Gotskalk Bredemeyer.

¹) Jfr. Lindbæk, Pavernes Forhold ovs. S. 199.

²) Da denne levede mange Aar der efter (død 1545 som evang. Superintendent i Oslo) har Rygtet om hans Død altsaa været falsk.

1520 ¹⁸/₂. Da Sundorp Kirke med Annexer i Viborg Stift blev ledigt ved Palle Nielsens Død, havde Arcimbold provideret J. W. dermed. Herpaa giver Paven nu Stadfæstelse.

1521 ¹) ²⁹/₆. Faar Vilstrup Kirke, Slesvig Stift.

7.

»Den første Lutheraner«.

I afd. Professor Henning Matzens Afhandling: »Hvad forstaas ved den evangelisk-lutherske Kirke« ²), der afgiver et mærkeligt Vidnesbyrd om denne Forfatters Skarpsindighed og Grundighed, findes (VI, 500) den Ytring: »I 1519 vendte den første Lutheraner, Peder Lille, hjem fra Tyskland til Roskilde«. Betegnelse af den nævnte Mand som »den første Lutheraner« er vel en gængs Antagelse, der stammer fra H. P. Resen ³); men den kan dog ikke holde sig for den historiske Kritik.

Først kan det bemærkes, at Peder Lille (Petrus Parvus), som han selv tilkendegiver, 1519 ikke havde været i Vittenberg, og havde saaledes heller ikke selv haft Lejlighed til at høre Reformatorerne, om han end i Rostock havde hørt meget om dem. Dertil kommer, at et af ham 1520 udgivet iatinsk Digt til »Guds Moders« (Deiparæ) Ære tyder paa, at saa ivrig en Humanist han end var, havde han dog endnu ikke saa bestemt brudt mod Fortiden, som Tilfældet siden blev ⁴).

Som »den første Lutheraner« kunde man snarere tænke

¹) Til samme Aar hører den forargelig Affære, som omtales hos Lindbæk, Pavernes Forhold osv. S. 193.

²) J. O. Andersen og F. E. Torm, Teol. Tidsskr. Ny Række VI og VII.

³) Kh. Sml. 4. R. I, 43. 46.

⁴) Bruun, Aarsberetn. fra det kgl. Bibl. I, 288. Ny kh. Sml. II, 240—41. — I »Det skandin. Literaturselsk. Skr.« VII, 140. har J. D. Herholdt udtalt den Mening, at P. Lille 1519 ell. 20 ved sin Hjemkomst fra Udlandet har medbragt Herman Skeels varme anbefaling for ham (hvorfor dette interessante Aktstykke i Regesta

paa Christen Stub fra Viborg, der fra 1518 studerede i Vittenberg og er bekendt som en ivrig Lutheraner¹). Men det lader sig overhovedet ikke med nogen som helst Vished afgjøre, hvem der var den første (danske) Lutheraner. Blandt de første maa man dog utvivlsomt nævne den malmøske Borgmester Hans Mikkelsens »Svend« (Sekretær), den bekendte Humanist Henrik Smith, der i et Brev fra en samtidig betegnes som »Lutheranorum omnium fautor et patronus«²), en Betegnelse, der — hvad Sammenhængen i Brevet og særlig Omtalen af Sigbrit (crudelis mater, Danorum crux et perpetua calamitas) antyder — viser hen til Chr. II's Tid. — At P. Parvus, der var Henrik Smiths fortrolige Ven, for øvrigt kan regnes blandt dem, der tidligst sluttede sig til Reformationen, er meget sandsynligt, kun Betegnelsen som den første Lutheraner maa afvises som manglende tilstrækkeligt historisk Grundlag.

Blandt de Emner, som Prof. Matzen udførlig behandler i sin nævnte Afhandling, er Christian III's Fængsling 1536 af de katholske Bisper. Her skal dog Spørgsmaalet, om dette Skridt var en politisk Nødvendighed, der med Føje kan kaldes et Statskup, ikke behandles, men kun anføres et Vidnesbyrd om, hvilken Opsigt det vakte ikke blot herhjemme, men ogsaa udenlands, saa at Rygtet endog gik i Tyskland, at Kongen havde ladet Bisperne henrette. I et af G. Buchwald udgivet Skrift »Zur Wittenberger Stadt-u. Univ.-Geschichte. Briefe aus Wittenberg an M. Stephan Roth in Zwickau« (Leipzig 1893 S. 123—4) skriver nemlig Liborius Meydeburgh 2. Dec. 1536 til Roth: »Der von Hol-

dipl. Dan. I, Nr. 6628 ogsaa er henført til den nævnte Tid); men i Kh. Sml. 5. V, 39 har jeg vist, at H. Skeels Brev maa være fra den første Del af Aaret 1533.

¹) Ny kh. Sml. I, 461. D. biogr. Lex. XVI, 527.

²) Aarsberetn. fra Geh.-Ark. VI, Till. p. 15. Forf. til det her meddelte mærkelige Brev var ikke, som det formodes af Udgiveren, Ærkedegnen Jens Lauridsen i Roskilde, men Kanniken Hans Lauridsen smst.

stein, konig in Dacia, hat vj (6) bischoffen lassen den Kopff wegkschmeussen«. Saa galt gik det dog ikke til, da alle Bisperne (Joachim Rønnow maaske undtagen) efterhaanden fik deres Frihed, efter at have udstedt Forpligtelse til at finde sig i de forandrede Forhold, hvorhos de aflagdes med passende Forleninger, ja nogle af dem fik endog paany Plads i Rigsraadet. Selv J. Rønnow, der behandledes haardest, og vel ogsaa havde forset sig mest, skal være kommen paa fri Fod inden sin Død, der dog indtraadte, kort efter at han var udløst af Fængselet¹⁾.

8.

Medlemmerne af den første evangeliske Kirkekommission.

Den 11. Novbr. 1536 udstedte Christian III med Rigsraadets Samtykke en Indkaldelse af en Del »lærde Mænd«, evangeliske Prædikanter samt Repræsentanter for Domkapitlerne, til et Møde i Odense for »at anstille en god Reformation og Forandring paa de ukristelige Ceremonier og Misbrug, som holdtes i gamle Kongers Tid i den hellige Kirke og andensteds«²⁾. Stødet til dette vigtige Skridt var maaske givet ved det Andragende om Ordning af de kirkelige Forhold, som »Kgl. Majestæts tro Prædikanter og Guds Ord Tjenere i Sjælland, Skaane og Jylland« havde indgivet til Kongen samme Efteraar, formodentlig under den store Rigsdag i Kjøbenhavn i Slutningen af Oktober 1536³⁾. Deres Andragende er skrevet paa Tydsk, vistnok af Hensyn til at Kongen endnu ikke var vel bevandret i det Danske. Det er udateret, men da det er udstedt

¹⁾ M. Morten Pedersens historiske Kalenderantegnelser i Ny kh. Sml. III, 492. Her henføres J. Rønnows Død til 1542; ellers sædvanlig til 1544 (H. Knudsen, J. Rønnow, S. 145).

²⁾ Originalen er tabt; men et, som det synes, paalideligt Udtog paa Svensk er bevaret, trykt i Danske Kirkelove I, 9.

³⁾ Trykt hos Engelstoft, Reformantes et Catholici tempore, quo sacra emendata sunt, in Dania concertantes, p. 185—8.

»her i Kjøbenhavn«, er det højst sandsynligt, at netop Rigsdagen, hvor Reformationen skulde lovfæstes, har givet Prædikanterne Anledning til at mødes i Hovedstaden. Oprindelig synes det ikke at have været Regeringens Tanke, at den ved Bispernes Fængsling hovedløse Gejstlighed skulde repræsenteres paa Rigsdagen. Men efter at denne allerede var traadt sammen (15. Okt. 1536), udgik der 19. Oktober kongl. Befaling til Kapitlerne om snarest mulig at sende 3 ell. 4 af deres Midte, forsynede med Fuldmagt, til Kjøbenhavn for »at høre vor Villie«¹⁾. Vi kjende ikke nogen saadan Indkaldelse af andre Repræsentanter for Gejstligheden; men da de evangeliske Prædikanter maatte vide, at en Sag af største Betydning for Reformationens Befæstelse nu skulde afgøres, har en Del af dem vistnok fundet det rigtigt at indfinde sig i Kjøbenhavn. Var de end ikke indkaldte som Stand, kunde de dog ved deres Nærværelse øve Indflydelse paa de talrige tilstedeværende Repræsentater af Adel-, Borger- og Bondestand, og saaledes maaske faa Lejlighed til at lægge et Lod i Vægtskaalen, der kunde blive af Betydning for Rigsdagens heldige Udfald. Kongen kan ikke have misbilliget dette, hvad han noksom gav tilkende ved snart efter at udstede den ovenanførte Indkaldelse til Forhandling netop om de Punkter, som Prædikanterne i deres Andragende havde udpeget. Desuden har Kongen utvivlsomt selv følt, at skulde han med Frugt lovgive om kirkelige Sager, da var det af største Vigtighed at spørge kyndige Mænd til Raads, og saa — at følge deres Raad.

Her skal ikke gives en Fremstilling af Kirkeordinansens Tilblivelse, der med Lærdom og Skarpsindighed er behandlet af C. T. Engelstoft i Ny kirkehist. Saml. II. Her skal kun meddeles kortfattede Oplysninger om de Mænd, hvem det første Arbejde paa Værket var betroet.

Navnene paa disse Mænd haves dels i det Udtog af Indkaldelsesbrevet, som er trykt i Kh. Saml. II, 587 f. og

¹⁾ Heise, Dipl. Viberg. S. 197.

i Danske Mag. 3. R. VI, 76, dels i de Underskrifter under den latinske Ordinans af 1537, som er optrykte i Grams Udgave af N. Cragii Annales Christiani III, Addit. p. 86—7. Disse to Kilder supplere hinanden. Under Kommissionens Virksomhed foregik der nemlig enkelte Forandringer i dens Sammensætning. Her er Udtoget af Indkaldelsen lagt til Grund; de Navne, der er indsluttede i Parenthes, fattes i Indkaldelsen, men kan tildels suppleres af Underskrifterne.

Da største Delen af de indkaldte »lærde Mænd«, er vel kjendte, er der ingen Grund til her at meddele noget udførligt om dem, men kun at henvise til almen tilgængelige Kilder, særlig Dansk biografisk Lexikon, der indeholder det fornødne om deres Levnedshold.

Disse efterskrevne ere de, som ere forskrevne at skulle komme til denne Convocats, som stande skal udi Odense ad festum Epiphaniæ (1537).

Først udi Skaane.

Lektor Peder Laurensen, Lektor Frants (Vormordsen) og Mester Oluf (Chrysostomus) af Malmø.

Lektor Anders (Jensen Ljung) udaf Landskrone.

Hr. Oluf (Bjug) af Helsingborg.

I Aftrykkene er »af Malmø« henført til de to sidstnævnte Personer, hvilket jo ikke passer, medens det gjælder de tre førstnævnte, og viser, at de paa Indkaldelsens Tid endnu betragtedes som hjemmehørende i Malmø, hvor de siden 1529 havde haft deres ved Belejringen under Grevefejden vistnok tildels forstyrrede Virksomhed som Læsemestre ved Gymnasiet eller Præsteskolen, der i det nævnte Aar var oprettet her. Fr. Vormordsen betegner sig i Underskriften som Præst (ecclesiastes) og Chrysostomus som »politioris litteraturæ Malmogiæ professor«. Foruden Efterretningerne i D. b. Lex. om de tre fremragende Repræsentanter fra Malmø kan henvises til Indledningen til min Udgave af »Malmøbogen« af Peder Laurensen; til Kh.

Sml. 5. II, 417 ff. om F. Vormordsen, og til Indl. til min Udgave af O. Chrysostomus' »Kirkens Klagemaal«. Anders Jensen Ljung (ell. Lyng) har endnu Lektortitlen fra den Tid, da han var Povl Helgesens Medlærer ved Karmeliterkollegiet i Kjøbenhavn. Han var 1536 Præst i Landskrone, men kom senere til Malmø (D. biogr. Lex. X). Hr. Oluf Bjug, Præst i Helsingborg, havde under Interregnet været underkastet adskillig Overlast af den udvalgte Ærkebiskop Torben Bille og Kapitlet i Lund for sin evangeliske Bekjendelses Skyld; men nu havde Bladet vendt sig.

Udi Sjælland.

Mester Hans Tavsens og Mester Jørgen (Jensen Viberg ell. Sadolin) i Kjøbenhavn er almindelig kjendte (D. b. Lex.). Hr. Søren (Mogensens) var den første evangeliske Prædikant i Kjøge; om Hr. Melchior (Jensen) Præst i Kalundborg, en i sin Tid fremragende Mand, der tidligere havde været Guardian i Franciskanerklosteret sammesteds, henvises til Kh. Sml. 3. II, 280 ff.

Udi Jylland.

Mester Morten (Hegelund) af Aalborg denne Stads Reformator (s. D. biogr. Lex. VII, 210). Hr. Peder Thomsen af Salling, Præst i Torum, siden Vendelbo Stifts første evang. Superintendent. Mester Jacob (Skiøning) af Viborg, blev Stiftets første Superintendent. Hr. Povl (Pedersen Lemvig) var den første evangeliske Prædikant i Ribe (Ny kh. Sml. I, 390). Mester Niels (Jacobsen) af Aarhus og sammeledes Mester Torkild (Abildgaard) af Aarhus, begge Præster smst., henholdsvis ved Frue Kirke og Domkirken (om den sidste s. D. biogr. Lex. I). Hr. Peder Storm af Horsens, Præst smst.¹⁾ Hr. Mats (Chri-

¹⁾ I flere Skrifter udtales den Formodning, at Peder Storm og Peder Borgsmied, der samtidig virkede som Reformatorer i Horsens, var en og samme Person; men det forholder sig ikke saa. Matriklen for Univ. i Rostok viser nemlig, at ²⁰/₄ 1514 immatrikuleredes Petrus Storm de Horsnisse, og ²²/₁₀ 1516 Petrus Borgsmied de Arusia.

stenssen Lang) af Randers, første evang. Superintendent i Aarhus (D. biogr. Lex. X, 13). Hr. Niels (Jespersen) af Kolding, denne Bys Reformator, havde tidligere været Dominikanermunk i Haderslev¹⁾.

Af Fyn.

Hr. Christiern (Clausen) Skraach af Svenborg (s. Kh. Saml. 5. V, 641—56).

Da Fyns Stift var saa svagt repræsenteret, tilkaldtes senere Hr. Rasmus Vordin, Præst i Faaborg²⁾.

Det var et smukt Udvalg, der i det hele bestod af Reformationens bedste Mand. Det er ikke bekjendt, hvem der har anvist Kongen dette Udvalg; men det kunde næppe være gjort bedre. Hertil kom nu Repræsentanter for Kongerigets 5 bestaaende Domkapitler (i Børglum og Odense fandtes intet saadant). Disse var vistnok valgte af Kapitlerne selv, og de fleste af dem tilhørte vel endnu det katolske Parti.

Roskilde.

Mester Christopher (Jepsen Ravensberg), bekjendt Humanist og som saadan vistnok Ven af Reformationen (D. biogr. Lex. XIII). Mester Claus Hammer, om hvis kirkelige Standpunkt intet nærmere er bekjendt. Han havde i sin Tid studeret i Köln.

¹⁾ I Kolding Kirke findes endnu følgende Gravskrift:

Turris fortissima Nomen Domini.

J. H. S.

Her ligger begravt hæderlig oc vellert Mand H. Niels Jespersen, Sognepræst. Han var den første evangeliske Prediger i Kolding By, hvilken døde A^o 1559 d. 13. Feb. Gud gifue hannem en gledelig Opstandelse.

Memento mori.

Emblemer: For oven to Englehoveder. Forneden et Dødningshoved og et Timeglas, og midt imellem disse Nadverkalken.

²⁾ Om denne vides kun, at han ved Kongens Besøg i Odense Søndag Jubilate 1540 fik Tilsagn om Kongetienden af Diernisse Sogn, indtil Sognet ved den daværende Præsts Død kunde blive annekteret til Faaborg (Hofmans Foundationer VI, 123—4).

Lund.

Mester Peder¹⁾ Iversen, Kannik, bekjendt som Aarbogsforfatter og ivrig Katholik (s. D. biogr. Lex. VIII). — Senere tilkaldtes ogsaa Mester Bendt Arvidsen, Kannik og Rektor ved Skolen i Lund, bekjendt for sin Lærdom (D. biogr. Lex. I).

Aarhus.

Mester Jørgen Samsing, Kantor i Aarhus Kapitel (s. D. biogr. Lex. XIV). Mester Anders Glad, Kannik, Ven af Reformationen²⁾, men synes at have faaet Forfald, da hans Underskrift mangler. Derimod mødte Kanniken Jens Olufsen, om hvem intet nærmere er bekjendt.

Ribe.

Mester Jens Christiensen (Varder) og Mester Severin (Olsen) Nebb, Kanniker (s. Ny kh. Sml. I, 391. 410. 412—4).

Viborg.

Mester Niels Friis. Kantor i Kapitlet. Mester Anders Skovgaard, Ærkedegn. Medens den første af disse vistnok var stemt for Reformationen, var den sidste en Modstander af samme, som hans reservede Underskrift under Ordinansen viser. (D. biogr. Lex. V og XVI).

Den eneste Repræsentant for Klostergejstligheden var Doktor Hans (Nielsen), Provincialis over alle Dominikanere. Han findes dog ikke blandt Underskriverne af Ordinansen (s. Ny kh. Saml. IV. 20—6).

Efter at Forsamlingen var forlagt fra Odense til Haderslev, indtraadte følgende Repræsentanter for Slesvig Stifts evangeliske Gejstlighed i Kommissionen:

Johan Albretsen, Kongens Hofprædikant³⁾ (Ny kh. Sml. II, 290 ff. VI, 140 f., D. biogr. Lex. I).

¹⁾ Udtoget i D. Mag. har urigtig Loder.

²⁾ Rørdam, Kbh. Univ. Hist. II, 462—3. 551 Not.

³⁾ Det er selvfølgelig urigtigt, naar Helveg (Kh. Saml. II. 588) mener, at denne er identisk med Dominikanerprovincialen Hans Nielsen.

Johannes Slavus (Wenth ell. Vandalus), Lektor i Haderslev, siden Superintendent i Ribe (D. biogr. Lex. XVIII, 249).

Anthonius Keyser, Sognepræst i Haderslev (Kh. Sml. 3. R. I, 57 ff., D. biogr. Lex. IX).

Reinholt Westerholt, Sognepræst i Slesvig (D. biogr. Lex. XVIII, 459).

Herman Tast, Sognepræst i Husum (D. biogr. Lex. XVII).

Gerhart Slewerth, Sognepræst ved S. Nicolai Kirke i Flensborg (Kh. Sml. 3. R. VI, 654., D. biogr. Lex. XVI).

Jørgen Winther, Præst (Diaconus) i Haderslev (D. biogr. Lex. XIX, 58).

Man har hidtil ikke kjendt Tiden for Kommissionens Afslutning, men af et for nogle Aar siden fundet Brev fra Christian III til Luther, dat. Aalborg 17. April 1537, fremgaar, at Kommissionen faa Dage forinden havde overgivet Kongen det Udkast til en »kristelig Ordning« af de kirkelige Forhold i Kongens Riger og Lande, der, efter forskellige Gjennemsyn og mindre betydelige Ændringer, 1539 naaede at blive Landslov, og som saadan gennem mange Slægter har givet den dansk-norske Kirke det Grundpræg, om hvilket vi maa haabe, at det trods alle de Forandringer, som skiftende Tider fører med sig, dog i Hovedsagen maa bevares som en kostelig Arv fra troende Fædre.

Det ovenomtalte Brev til Luther lyder (med lidt moderniseret Retskrivning) saaledes ifølge Udgaven i Briegers Zeitschrift für Kirchengeschichte II, 301—3¹):

Christian von Gottes Gnaden erwälter König zu Denemarcken und Norwegen, Hertzog zu Schleswig, Holstein etc.

Unsern gunstigen, gnädigen und guten Willen zuvorn. Hochgelerter, besonderer, lieber! Nachdem und dieweile wir,

¹) Brevet er dør meddelt efter en Afskrift i Bibliotheket i Riga; men denne synes ikke at have været ganske fejlfri.

nachmals unsern hiebevör geschenehen Ansuchen noch geneiget in unsern Reichen und Landen zu Erweiterung und Ausbreitung heiliges göttliches Nahmens und Worts, soviel uns Gott, den wir auch darum bitten, Gnade dazu verleihen wolle, christliche Kirchenordnung und was sonst dabei von nöthen auszurichten und zu der Lehre, hieneben gegenwärtigen unsern Diener und lieben getreuen Balthazar von Altengolsen an den Churfürsten zu Sachsen, in gleicher Gestalt an Euch, mit Schriften gefertigt und gebeten, dass Seine Liebe nunmehr, dieweil sich Dieselbige durch Versamlung Ihrer gelerten und geistlichen ungezweifelt einer christlichen Ordnung entschlossen, doctorem Pomeranum, des Seine Liebe dieser Zeit wohl entrahten konten, an uns zu kommen vergönnen und also befördern helfen wolten, damit solch christlich Werk einen Fortgang erreichen möchte¹⁾. Demnach sein wir gnädiges Fleises an Euch, Ihr wollet für Euch selbst mit allen Fleis daran sein und befördern, damit gedachter Pomeranus sampt seinem Weibe und Kindern also ohne längern Verzuge forderlich und gewisslich, unserm vorigen Ansuchen nach, an uns kommen, alhier verharren und durch Hülfe des Allmächtigen solche göttliche Sachen in das Werk bringen möge. Wiewol wir wissen, sich auch wol eignet, dass wir D. Pomeranum statlicher fordern und überführen lassen solten, so werden wir doch aus vielen Ursachen diesmal am selbigen verhindert. Wir zweifeln aber nicht, Ihr werdet hierinnen ansehen, dass solche nicht allein unsern, sondern Gottes Sachen sein, und also zu Forderung desselben wiederum soviel desto gutwilliger, in Betrachtung unser Gelegenheit, erzeigen. Dazu verlassen wir uns gänzlich.

Wir mögen Euch darüber nicht bergen, dass wir vor wenigen Tagen unsere gelehrte und geistliche zum Teil, so dem Wort Gottes zugethan, bei einander gehabt, der Meinung, zu einem Eingang und Forderung der Sachen sich, nach Gelegenheit unserer Reich, Land und Leute, einer christlichen Ordnung zu entschliesen, wie dann auch geschehen, in Schrift

¹⁾ Dette Brev findes trykt i Müllers Entdecktes Staatscabinet IV. 333—7, og hos Schumacher, Gelehrter Männer Briefe I, 218—20.

verfasset und uns zu besichtigen und zu bestätigen übergeben worden ist. Unter andern haben unsere Predicanten der deutschen Sprache unserer Fürstenthümer bei solcher Versammlung für gut angesehen, dass man das Sacrament den Leuten, bei welchen das Wort nicht geprediget, und also noch schwach sein, unter einer Gestalt, und darneben das Evangelium predigen lassen solte, so lange [bis] sie dadurch den Glauben fassen, darinnen zunehmen, und also dasselbige mit der Zeit unter beider Gestalt empfangen möchten etc. Solches haben die anderen Prediger der deutschen¹⁾ Sprache nicht willigen noch zulassen wollen, sondern es solle bei einem jeden Predicanten frei stehen, der solte wissen, wie er mit Vorbereitung des Sacraments mit den schwachen, so das Wort noch nicht gehöret oder angenommen, nach göttlicher Schrift handeln solte, und also begert, den Artikel aus dem Buche zu löschen, aus Ursachen dass er den Predigern eine Nachlässigkeit geben würde, das Volk zu beider Gestalt zu ermahnen, auch dass man das Sacrament billich nicht anders, dann wie es eingesetzt wäre, brauchen solte.

Also thun wir Euch dieselbige Ordnung hiemit übersenden, und wiewohl wir wissen, dass Ihr ohne das jeder Zeit mit schwerer Arbeit und Mühe beladen, so ist doch unser gantz gnädiges Begeren, Ihr wollet Euch von unsertwegen solcher Auflage und Mühe nicht²⁾ befehlen³⁾ lassen, und also solche Ordnung besichtigen, und uns in allem euren Rath, was darinnen zu lassen sein solle, mitteilen, wie wir uns des und mehr zu Euch gnädiglich versehen, und beschulden es in Gnaden und in allen guten gerne.

Datum in unser Stadt Alburg om Dienstage nach Misericordias Domini im 37.

Udskrift: Dem würdigen, hochgelerten, unsern besondern, lieben Martino Luthero, der heiligen göttlichen Schrift doctori etc.

¹⁾ Sic! Vistnok Fejlæsning for dendschen. I den danske Kirkeordinans findes ingen Antydning om, at det kunde tilstedes nogen at nyde Nadveren efter katolsk Ritus.

²⁾ Dette Ord bør vistnok udslettes. ³⁾ Hdskr.: bevelen.

9.

Kaldsbreve for de første evangeliske Superintendenter.

Blandt de Udtog af Kongebreve fra Christian III's Tid, som er trykte i Danske Magazin 3. R. VI, findes (S. 148) følgende, der vel er udateret, men efter Pladsen, hvorpaa det er indført i Registranten, maa være omtrent fra den Tid, da Bugenhagen den 2. Sept. 1537 indviede de ny kirkelige Tilsynsmænd. Udtoget lyder:

Superintendentes skulle hver haffue ienn missive oc iett obet breff.

Selve Brevene, der jo vilde have haft megen Interesse som de første Instruktioner for de ny evangeliske Superintendenter, synes nu at være tabte, men Udtoget viser dog, at der maa have været udstedt hvad vi nu betegne som Kaldsbreve for dem, og berigtiger saaledes den i Ny kh. Sml. VI, 67 udtalte Formodning, at saadanne ikke har eksisteret. Det maa vel antages, at disse nu tabte Kaldsbreve i Hovedsagen har stemt overens med dem, der udstedtes for Hans Tavsens, da han 21. Oktb. 1541 udnævntes til Superintendent i Ribe Stift¹⁾, og med andre, senere udstedte Bestallinger for evangeliske Biskopper, som endnu i langt over hundrede Aar efter Reformationen officielt betegnedes som »Superintendenter«.

Naar der i ovenanførte Udtog omtales baade »en Missive« og »et aabent Brev«, maa det ene af disse Breve vistnok have været det Kongebrev til vedkommende Stiftensmand, hvorved det paalagdes denne Embedsmand at myndiggøre den nys udnævnte Biskop i Stiftet og paa Statens Vegne at støtte ham i hans Embeds-Virksomhed²⁾. Det andet var da Kaldsbrevet. En Forskel mellem Kaldsbrevene for de første Superintendenter og dem for senere udnævnte var det, at hine udtalte Kongens umiddelbare Kaldelse, medens disse stadfæstede det Valg, Stiftets Præ-

¹⁾ Ny kh. Sml. III, 28.

²⁾ Ny kh. Sml. VI, 97—99.

steskab havde foretaget, inden den kongelige Stadfæstelse søgtes, en Ordning, der dog, som bekendt, senere ikke altid overholdtes, særlig naar Kongen havde udset en bestemt Mand til det ledige Embede¹⁾).

Medens vi for de først udnævnte danske Superintendents Vedkommende kun har den anførte højst kortfattede Notits om Kaldsbrevets Udstedelse, er der bevaret lidt udførligere Oplysning om den Bestalling, der blev given den første Superintendent i Bergen, Mester Geble Pedersen, der blev indviet af Bugenhagen²⁾ samme Dag som hans danske Medbrødre. I Kancelli-Rigistranten findes herom følgende:

Mester Geble iett breff til alle geistlige, prelater, prester oc predicanter wdij Bergen stight, [lydende] saa, att Ko: Mt: haffuer beffalett Mester Geble at were superattendentt offver Bergenn stight, att the ther fore predike thet retthe, renne oc klare Gudts ordt, effther som for^{ne} Mester Geble thennom wndervisendes worder, saa att nar K: Mt: selff personligen ther wdj landett kommendes worder, at thaa saa findes, som samme Ko: Mt: breff wduiser³⁾).

Der har været Tvivl, om Geble Pedersen blev indviet sammen med de syv danske Superintendenter, eller paa en anden Tid. Tvivlen stammer dels fra nogle ældre Skribenters urigtige Angivelse af Ordinationsdagen⁴⁾, dels fra en Fejltagelse af den Mand, som i Norske Saml. I. har udgivet Edv. Edvarsens Oversættelse af den fra den bergenske Læsemester Absalon Pedersen stammende Biografi af M. Geble Pedersen (Vita Gabeli). Her er nemlig (S. 9 Not.) 14. Søndag efter Trinitatis 1537 (hvilken Søndag Bio-

¹⁾ Herom nærmere Oplysninger i Afhandlingen om „Bispevalget i den danske Kirke fra Reformationen indtil Enevælden“, Ny kh. Sml. VI, 66 ff.

²⁾ Ikke af Peder Palladius (som Dr. A. C. Bang siger, Dansk biogr. Lex. XII, 620). Palladius blev jo selv ordineret samme Dag.

³⁾ Danske Mag. 3. R. VI, 146. Norske Rigsregistranter I, 51.

⁴⁾ B. Münster, Bugenhagii in Dania commoratio, p. 47. 49 sq.

grafen har som Ordinationsdagen) forklaret som 26. August, medens den nævnte Søndag virkelig faldt paa den 2. September, der i Fortalen til den latinske Kirkeordinans angives som Superintendenternes Ordinationsdag¹⁾.

Ved Mester Gebles Ordination er den Mærkelighed, at han 1535 var valgt til katholsk Biskop i Bergen og nu blev evangelisk Superintendent. Han havde tidligere været Ærkedegn i Domkapitlet og havde 1523 været dets Udsending til Rom for at skaffe sin Forgænger paa Bispestolen, Olaf Thorkelsen, pavelig Anerkendelse. Om han ved den Lejlighed har faaet Indblik i den Aand og Praxis, der herskede ved Pavehoffet, maa vi lade staa hen. Men da det 1536 maatte staa klart for ham, at Romerkirkens Dage i Norge var til Ende, har han ikke taget i Betænkning at gøre det Omslag, der satte ham i Stand at modtage Posten som evang. Superintendent. Det er sandsynligt, at han er bleven anbefalet til denne Stilling af Kong Christians tro Mand, Hr. Eske Bille, der kjendte ham nøje fra sin mangeaarigs Virksomhed som Lensmand paa Bergenhus. I Forsommeren 1537 finde vi Mester Geble i København, hvorfra han 19. Juni skrev til Eske Billes Hustru, Fru Sophie Henriksdatter (Krummedige), »boendes i Bergen«, og udtalte sin store Taknemmelighed »for aller største Ære, Dygd og Kærlighed, eders kjære Hushonde og I mig bevist have«, og fortalte med Glæde, at »Hr Eskes kære Broder, værdige Fader i Gud Biskop Ove Bille, er vel til ens kommen med vor kære Herre og har faaet Skovkloster og Solt (Saltø) i Forlening«. Hertil føjer han Ønsket: »den evige Gud give, det maatte komme i Rolighed med de andre (fængslede Bisper) efter sin benedide gode Villie«²⁾.

¹⁾ Cragii Annal. Chr. III. Addit p. 32. Ovenstaaende kan tjene til nogen Rettelse af hvad der er sagt om denne Sag i min Univ. Hist. I, 501 Not. Tilbage staar den Vanskelighed, at Bugenhagen i et Brev til Wittenberg siger, at han ordinerede syv Superintendenter. Men man maa antage, at han enten har husket fejl, eller kun har tænkt paa de danske Superintendenter.

²⁾ Rørdam, Hist. Kildeskrifter I, 256.

Under Opholdet i København er Mester Geble vel ved Omgang med Mænd som Hans Tavsén, Jørgen Sadolin eller hans gamle Studiefælle i Löwen Dr. Christiern Thorkelsen Morsing, bleven saaledes befæstet i den evangeliske Lære, at han uden Anstød kunde modtage Ansættelse som Tilsynsmand i den reformerede Kirke — »Kirkens Formynder udi Bergen» kaldes han undertiden. Hans senere Virksomhed gjorde ikke Valget til Skamme. I ethvert Tilfælde vandt han ved sin vennesæle Færd og store Godgørenhed almindelig Anseelse og Yndest i Stiftet¹⁾. Peder Palladius omtaler 1541 med Berømmelse hans flittige Embedsførelse²⁾.

En anden paa sin Maade ikke mindre mærkelig katolsk Prælat, der kom til at tjene som evang. Superintendent, var Oslo-Biskoppen Hans Reff. Efter i sin Ungdom at have studeret i Paris og andensteds kom han i Dronning Christines Tjeneste, først som Sekrætær og siden som Kansler, og var 1511 Dronningens Sendebud til Kurien i Rom. Ved denne sin Beskytterindes Bistand fik han Domprovstiet i Ribe og Provstiet i Harsyssel³⁾. Men senere forlagde han sin Virksomhed til Norge, vistnok hidkaldt af Ærkebiskop Erik Valkendorf, der skaffede ham et Kanonikat i Trondhjem og benyttede hans Hjælp ved Udgivelsen og Fordeelingen af »Missale Nidrosiense», som Ærkebisen lod trykke hos Hans Reffs Broder, Kanniken Povl Reff, der var Bogprenter i København. 1525 opnaaede Hans Reff at blive indviet til Biskop i Oslo og synes med Iver at have stræbt at bringe Orden i Stiftets under hans Forgænger forstyrrede Kirkeforhold; men Tiden egnede sig ikke godt til sligt. Hans Stilling som Medlem af Norges Rigsraad gav ham desuden meget at gøre og bragte ham i vanskelige Forhold, navnlig da den landflygtige Kong Christian II landede i

¹⁾ Se Norske Saml. I. og Dr. A. C. Bangs i D. biogr. Lex. XII, 620 ff. anførte Skrifter om Biskop Geble Pedersen. Kh. Sml. 5. R. II, 452 Not. 1.

²⁾ Theol. Tidsskr. for den norske Kirke, 3. R. I, 280.

³⁾ Lindbæk, Pavernes Forhold osv. S. 133. 199. Kinch, Ribe I, 434 ff. 600.

Norge og bemægtigede sig Oslo. Biskoppen maatte nu, villig eller uvillig, gaa ham til Haande. Men da Christian II's Sag 1532 for stedse var tabt, ilede Hans Reff til København for at søge Udsoning med Frederik I, hvad han endelig ogsaa opnaaede, men under strænge Vilkaar. Senere benyttedes han dog i vigtige indenrigske, politiske Hverv, som en Gang paa det nærmeste havde kostet ham Livet. Da Christian III 1536 havde fuldendt Københavns Erobring og de danske Bisper i August s. A. var blevne fængslede, fik Hans Reff, paa hvis politiske Holdning der næppe kunde udsættes noget, et kongl. Lejdebrev, og det paalagdes ham at være Lensmanden Peder Hansen (Litle) behjælpelig og i alle Maader yde ham Bistand i Kgl. Majestæts Ærende¹⁾, ligesom han i Oktober 1536 begav sig ned til Danmark for at deltage i en forstaaende Herredag, medens hans danske Embedsbrødre sad i Fængsel²⁾. Men da Reformationen skulde gennemføres ligesaa vel i Norge som i Danmark, saa maatte han under et Ophold i Odense, Allehelgensdag 1537, udstede en Deklaration om, at han »med fri Villie og velberaadt Hu, unødt og utrængt« oplod og resignerede fra sig til Kongen og hans Efterfølgere Oslo Stift med »alle Stiftets Gaarde, Gods, Ejendom, Rente og Rettighed«, ligesom han i de stærkeste Udtryk forpligtede sig til aldrig at forsøge paa at omstyrte denne Ordning³⁾.

I de nærmest følgende Aar synes Hans Reff at have opholdt sig i Danmark⁴⁾ og har haft Lejlighed til at til egne sig den evangeliske Lære i alt Fald saa vidt, at man 1541 kunde betro ham hans forrige Stift, endog forøget med Hammer Stift, som evangelisk Superintendent, men under betydelige ringere Lønningsvilkaar end dem, han forhen havde haft. I Kancelli-Registranten findes om denne Sag følgende Notitser:

¹⁾ Danske Mag. 3. R. VI, 38.

²⁾ Rørdam, Hist. Kildeskrifter I, 731.

³⁾ Rørdam, Hist. Kildeskrifter I, 232—3.

⁴⁾ Theol. Tidsskrift for den norske Kirke, 3. R. I, 332 ff.

Her Hans Reff breff att skall vere superintendent wdj Wpslo stygt och Hammer stygt.

Idem et breff till Per Hansen, at hand indfører hannom ther vdj stygtet och flyer hannom en residents, som hand kand boe vdj. Tisligeste igen giffuer hannom hues bo och boskaff saa got, som hand annammede ephther hannom, och hielper hannom mett nogen fitallig, smør och annedt at begynde mett. Tisligeste giffuer och fornøger hannom saadan opholdinge, som en superintendent ephther vor ordinants lydelse haffuer her vdj Danmark¹⁾.

Om hans Reff har modtaget ny Indvielse, er os ikke bekendt. Derimod vides det, at han i sin korte Embedstid — han døde nemlig 1545 — med ikke ringe Iver stræbte at bringe det forfaldne lærde Skolevæsen paa Fode og derved at skaffe Udveje til Uddannelse af unge Mænd, der egnede sig til Præstegerningen²⁾.

10.

Er Dr. Peder Palladius Forfatter af den 1539 udkomne danske Oversættelse af Kirkeordinansen?

Siden Hans Grams Dage har det været »godt Latin« at antage, at Dr. Peder Palladius har udgivet det ovenfor nævnte Skrift, der nu hører til de store litterære Sjældenheder³⁾. Da jeg selv, paa tidligere Litterærhistorikers (bl. a. Worms) Autoritet, har været med til at udbrede denne Antagelse ved mine Biografer af P. Palladius i Kbhns. Univ. Hist. I og i D. biogr. Lexikon, blev jeg lidt overrasket ved, at Fru Dr. phil. Lis Jacobsen, der for Universitets-Jubilæets danske Samfund har paabegyndt en Udgave af Peder Palladius' danske Skrifter, forelagde mig det

¹⁾ Danske Mag. 3. R. VI, 310. Det nærmest forudgaaende Brev i Registranten er dateret Hafnæ dominica post Luce evangeliste 1541. Af et senere Brev ses, at Hans Reff kom til at bo i en Fløj af den gamle Bispegaard (D. biogr. Lex. XIII, 579).

²⁾ Rørdam, Kbh. Univ. Hist. I, 353.

³⁾ Nærmere om Skriftet findes hos Bruun, Danske Saml. I, 78 og i Aarsberetn. fra det kgl. Bibliothek II, 222—3.

Spørgsmaal: Hvorpaa grunder Antagelsen sig, om at Palladius har udgivet denne Oversættelse?. Hertil er at svare:

I de ældste Litteraturfortegnelser, vi har (Lyskander, Alb. Bartholin og R. Vinding), findes intet herom. Men i *Cimbria literata* I, 479 nævnes »*Ordinatio Ecclesiastica . . . a Palladio A. 1539 in Comitii Ottoniensibus in lingvam translata Danicam*«. Da Forfatteren af *Cimbria literata*, Rektor Johs. Møller i Flensborg, døde 1725, kunde det jo synes, som om vi her havde den ældste Angivelse om Palladius's Forfatterskab. Herved er dog at bemærke, at *Cimbr. lit.* I først udkom 1744, revideret og suppleret af Forf.'s Søn Ol. Henr. Møller under hans Ophold i Kjøbenhavn. Men da han stod i et meget nært Forhold til Gram¹⁾, er det rimeligt, at Notitsen om Palladius skriver sig fra denne, der i Fortalen til sin Udgave af *Cragii Annales Chr. III*, der udkom 1737, havde udtalt sig, som følger: »Jeg har fundet for godt at meddele Læseren følgende — — — at Dr. Petrus Palladius har haft den danske Oversættelse, som jeg har beskrevet²⁾, i Hænde, dog saa at han har faaet et andet Exemplar deraf, uden Tillæg og Forbedringer, da han forfærdigede den Oversættelse, som først i Aaret 1539 blev trykt i Roskilde, og strax derefter i Juni Maaned i samme Aar blev fremlagt paa Herredagen i Odense. — — Det er kun ganske lidt, Palladius har forandret i danske Ord og Talemaader i Udgaven af 1539 imod det, han har beholdt; og jo videre han er kommen i Oversættelsen, jo mere har han sparet eget Arbejde, saa at han endogsaa har udskrevet hele Sider, uden at forandre noget«³⁾.

Gram betragter det altsaa som en given Sag, at Palladius har forfærdiget (»adornavit«) Oversættelsen, der blev trykt 1539. Noget virkeligt Bevis derfor giver han ikke.

¹⁾ Se Dansk biogr. Lex. XI, 373.

²⁾ Det er det i Kirkehist. Saml. I, 55 ff. af Hans Knudsen udgivne »Udkast til den danske Kirkeordinans«.

³⁾ Kong Chr. III's Historie, Fort. S. 139—40. *Cragii Ann. Chr. III*. Præf. p. 100. Den danske Oversættelse er her benyttet, dog under Henblik til Originalen med Rettelse af enkelte Udtryk.

Hans ovf. anførte Ytringer har mere Karakter af Formodninger. I ethvert Tilfælde har Engelstoft med gode Grunde søgt at godtgøre, at det ikke kan have været Meningen, at denne Oversættelse skulde forelægges Rigsraadet ved den forestaaende Herredag i Odense¹). Men dermed bortfalder det Argument, der ellers kunde tale for, at Palladius skulde have paataget sig dette Arbejde, skjønt han maatte staa ham klart, at det ikke kunde have nogen praktisk Betydning for et længere Tidsrum. Naar Kirkeordinansen nemlig var lovtagen, som det jo skete den 14. Juni 1539 under Herredagen i Odense, maatte den jo udfærdiges i den dér vedtagne Form, hvad da ogsaa skete, først derved at Universitetet i Aug. 1540 tilstillede Superintendenterne en bekræftet Afskrift af Loven²), og siden derved, at Ordinansen 1542 blev trykt med Titel »Den rette Ordinans, som nu sidst paa Herredagen i Odense blev oversat og beseglet«, en Titel, der synes at antyde, at hverken den latinske Udgave af 1537 eller den danske af 1539 var den rette, men at denne først nu forelaa.

Mod Palladius's Forfatterskab taler ogsaa, at Udgaven mangler Oversætterens Navn, ligesom den savner Fortale, som Palladius ellers plejede at tilføje de Bøger, han udgav. Bogen er desuden trykt i Roskilde hos Hans Barth, medens Palladius paa den Tid ellers lod sine Bøger trykke hos Hans Vingaard i Kjøbenhavn.

Resultatet bliver altsaa, at der ikke kan føres noget afgørende Bevis for, at Palladius har udgivet denne Oversættelse af den latinske Ordinans. Men alligevel bliver det ønskeligt, at der kunde fremkomme en almen tilgængelig Udgave af Bogen, som maaske kunde give Anledning til senere Granskninger, der kunde kaste Lys over det gaadefulde, der unegtelig er ved denne Bogs Fremkomst paa det angivne Tidspunkt.

¹) Ny kh. Sml. II, 386 flg.

²) Se min Udgave af Danske Kirkelove I, 133 Not.
